

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

І. С. Міронова

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики
викладання історії**

Методичні рекомендації
для студентів спеціальності
«Історія та археологія»

Випуск 247

Миколаїв 2017

УДК 378.016:930.1/2(076)

М 64

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського національного університету ім. Петра Могили (Протокол № 9 від 11.05.2017 р.).

Рецензенти:

Андрєєв В. М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету;

Гончарук Т. Г., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Капустян Г. Т., доктор історичних наук, професор кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

М 64 Міронова І. С. Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії. Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Історія та археологія» / І. С. Міронова. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2017. – Випуск 247. – 116 с. (Методична серія).

У методичних рекомендаціях вміщено вимоги до підготовки семінарських занять, написання і оформлення курсових робіт з предмета «Історіографія, джерелознавство», завдання для самостійної роботи, тести для самоконтролю, рекомендовану літературу для студентів спеціальності «Історія та археологія».

Методичні рекомендації призначені для студентів та викладачів.

УДК 378.016:930.1/2(076)

© Міронова І. С., 2017

© ЧНУ імені Петра Могили, 2017

ISSN 1811-492X

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
РОЗДІЛ 1. Теорія історичного джерелознавства	8
РОЗДІЛ 2. Основні групи джерел з історії України	23
РОЗДІЛ 3. Методика опрацювання історичних джерел.....	60
РОЗДІЛ 4. Історія української археографії	78
РОЗДІЛ 5. Індивідуальна навчальна робота зі студентами	93
РОЗДІЛ 6. Рекомендації до написання курсової роботи з предмета «Історіографія, джерелознавство».....	100
Список рекомендованої літератури	105

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії належить до числа фундаментальних дисциплін, що забезпечують теоретико-методологічну та спеціальну підготовку фахівців-істориків. Фундаментальність дисципліни пов'язана, перш за все, з найважливішою особливістю історичної науки. Об'єкт історії – суспільство в минулому – не поданий історичному в безпосередньому вигляді, а може бути пізнаний лише через історичні джерела, які виступають в ролі безпосереднього об'єкта історичної науки.

Джерелознавство виникло з практики історичного дослідження. Спочатку вивчалися писемні джерела і було відомо лише прикладне джерелознавство з акцентом на фактологічну основу, що дають джерела для пізнання конкретно історичних фактів. У міру розширення джерельної бази, включення до наукового обігу нових видів джерел ставало зрозумілим, що одні й ті самі історичні події, явища і процеси по-різному відображені в різних джерелах. Прийоми, вироблені емпіричним шляхом і апробовані багаторічною практикою, перетворилися в методику дослідження писемних джерел з акцентом на самому процесі отримання істинних фактів, як джерело, що висвітлює події. Самі писемні джерела почали відгалужуватися від речових (археологічних).

Сьогодні до історичних джерел звертається широке коло представників гуманітарних і природничих наук. Історик, антрополог, соціолог, психолог, політик – кожен з них звертається до джерел зі своїми питаннями і черпає інформацію із загальної сукупності джерел, створених людьми. Водночас фахівці повинні розуміти, що загальна сукупність джерел становить проєкцію культури в часі, скарбницю людського знання і світового досвіду. Вони повинні вміти відшукати і обрати ті види джерел, які важливі і цікаві для цієї науки; вміти ставити питання, знаходити в джерелах відповіді, вміти розрізнати голоси людей минулого, що доносяться до нас історичними джерелами, та інтерпретувати ці дані у відповідності з сучасним рівнем науки і культури.

У цей час визначився новий статус джерелознавства в системі гуманітарних наук. Суть його полягає в тому, що історичне джерело (продукт культури, об'єктивованій результат діяльності людини) виступає як єдиний об'єкт різних гуманітарних наук за різноманітності

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

їхніх предметів вивчення. У зв'язку зі значним творчим потенціалом, закладеним в самому змісті цієї дисципліни, вона виявляється вельми затребуваною в сучасній освітній практиці, що передбачає приділення особливої уваги самостійній роботі і розвитку дослідницьких навичок студентів.

Вивчення історичних джерел як феномена історичної дійсності і як носія інформації про минуле, як явища культури і як об'єкта прочитання та інтерпретації передбачає їхнє цілісне, комплексне і в той же час детальне вивчення в залежності від часу, місця і обставин їх створення, авторства і типології, текстологічної та жанрової своєрідності, особливостей походження і побутування в культурі. Отримані навички значно розширюють можливості пізнання минулого. Вони сприяють більш поглибленому і всебічному його вивченню, дослідженню таких проблем, аспектів і сюжетів, які упродовж довгого часу залишалися «закритими» для історика. Міждисциплінарний характер історичного джерела як об'єкта вивчення цілого ряду гуманітарних наук дозволяє широко застосовувати метод джерелознавства під час звернення до міждисциплінарної проблематики, що дозволяє суттєво розширити наявні уявлення про минуле.

Під час висвітлення цього спецкурсу звертається увага на історичні джерела, що виникають в особистісній, суспільній та державній сферах; обґрунтовується джерелознавчий критерій порівняльно-історичних досліджень; розкриваються міждисциплінарні зв'язки джерелознавства; показуються різні методологічні підходи у вирішенні найбільш значущих проблем; досліджуються методи вивчення основних видів історичних джерел.

Джерелознавство, будучи міждисциплінарною галуззю знань, входить у тісні взаємодії з іншими галузями знання і практики: архівознавством, археографією, документознавством, бібліографією тощо. Звертаючись до походження і змісту різних видів джерел, джерелознавство взаємодіє з тими науками, які мають предметом відповідні галузі гуманітарного знання.

Програму семінарських занять зі спецкурсу розроблено з урахуванням тих прогалин під час роботи з історичними джерелами, які виявляються у студентів під час написання та захисту курсових і дипломних робіт. Основна мета семінарських занять полягає в тому, щоб навчити студента самостійно працювати з історичними джерелами і застосовувати отримані навички в навчальній і дослідницькій практиці.

Програма передбачає докладне вивчення шістнадцяти тем, на кожну з яких відводиться по дві або чотири години. Перші три теми присвячені теоретико-методологічній проблематиці, розгляду понятійного апарату та класифікації історичних джерел. Теми 4–10 направлені на вивчення джерел української історії в їхньому еволюційному розвитку, характеристиці структури і специфіки комплексу джерел з історії України, особливостям аналізу їхніх окремих типів і видів. Теми 11–13 присвячено методиці дослідження історичних джерел, загальним питанням джерельної критики та інтерпретації. Останні теми 14–16 пов'язані з вивченням археографії як провідної науки джерелознавства, історією її розвитку в нашій країні.

Мета спецкурсу – вивчити природу джерела як історичного явища, яке виникає в певних соціальних умовах часу, що відображає ці умови. Такий підхід перебуває у тісному зв'язку із завданнями вивчення гносеологічної природи джерела як засобу історичного пізнання.

Завдання курсу:

- розкрити методологічні позиції за одночасного висвітлення принципів питань в інших наукових галузях;
- виробити знання методики і техніки джерелознавчого дослідження;
- розкрити залежність методу дослідження історичних джерел від загальнонаукової та історичної методології;
- типологічний розгляд і компаративне вивчення корпусу історичних джерел, як найбільш системно і цілісно розроблені;
- засвоєння термінологічного апарату історичного дослідження;
- знання системи методів під час аналізу джерел та можливості їх на практиці;
- знайомство з колом джерел з історії України.

У результаті засвоєного на семінарських заняттях матеріалу студент повинен **знати:**

- основні поняття джерелознавства;
- сутність і зміст джерелознавчого методу;
- типологію, періодизацію та еволюцію корпусу джерел, у тому числі джерел з української історії;
- специфіку методики аналізу джерел різного походження, типів і видів.

Студент повинен **вміти:**

- самостійно застосовувати методи і прийоми джерелознавчого аналізу до кожного окремого джерела і до кожного виду історичних джерел в повному обсязі;

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

– користуватися і критично сприймати досягнення вітчизняної та зарубіжної джерелознавчої думки.

Студент повинен **володіти:**

– професійними навичками джерелознавчого аналізу і синтезу;
– навичками роботи з різночасовими, різнотиповими і різновидовими історичними джерелами.

Значну допомогу в освоєнні курсу надає рекомендована література. Вона включає в себе основні навчальні видання (підручники і навчальні посібники), а також спеціальні монографічні дослідження і статті провідних українських та зарубіжних фахівців, присвячені досліджуваним проблемам.

Семінарські заняття завершуються колоквіумом, на якому студенту належить дати розгорнуту характеристику джерел за обраною ним темою дипломної роботи, розповісти про специфіку методики їхнього аналізу, а також узагальнити досвід своїх попередників в області джерелознавчого вивчення обраної теми.

Вивчення студентами спецкурсу з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії завершується іспитом.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРІЯ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ
СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЬ**

ТЕМА 1
НАУКА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

План

1. Джерелознавство як наукова дисципліна.
2. Об'єкт, предмет і завдання історичного джерелознавства.
3. Структура джерелознавства.
4. Зв'язок джерелознавства зі спеціальними історичними дисциплінами.
5. Методи джерелознавства.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття: археографія, архівознавство, бонистика, генеалогія, геральдика, джерелознавство, дипломатика, епіграфіка, історична бібліографія, історична географія, історична лінгвістика, історична метрологія, історична хронологія, історичне джерело, методика джерелознавства, методологія джерелознавства, музезнавство, нумізматики, палеографія, спеціальні історичні дисципліни, сфрагістика, топоніміка, фалеристика.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 1

Висвітлюючи перше питання, варто перш за все дати визначення поняттю «джерелознавство» та відзначити, що воно є опосередкованим шляхом отримання інформації про людей у минулому за допомогою творів, що свідомо і цілеспрямовано створювалися людьми. Слід зупинитися на тому, що у центрі уваги джерелознавства стоїть джерело – матеріальний носій історичної інформації, що виник у процесі суспільних відносин і відображає той чи інший бік діяльності людини. Але джерелознавство вивчає не просто історичні джерела, а й систему відносин, яка позначається у вигляді тріади: *автор джерела – джерело – історик*. Важливо враховувати, що автор, створюючи джерело, завжди висловлює в ньому себе і сучасне йому суспільство.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

Розкриваючи друге питання, студент має визначити об'єкт і предмет джерелознавства. Об'єктом джерелознавства є різноманітні історичні джерела. Предметом – корінні питання цієї науки, які можна позначити як з'ясування природи і суті джерел, а також закономірностей і особливостей відображення в них реальності. Перераховуючи основні завдання історичного джерелознавства, слід виділити дві їхні групи: завдання, пов'язані з розробкою теорії джерела; завдання, орієнтовані на розвиток джерелознавчої практики.

У третьому питанні важливо відзначити два рівні у структурі джерелознавства: теоретичний і практичний. Теоретичне джерелознавство включає в себе загальну теорію джерелознавства та окремих розділів історичної науки, джерелознавча практика – аналітико-синтетичні роботи і прикладне джерелознавство.

Розгляд четвертого питання слід розпочати з визначення поняття «спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни» та назвати наважливіші з них. Наголосити, що останні виникли з необхідності вирішувати завдання попередньої критики джерел та допомагають дослідникам правильно читати стародавні тексти, ідентифікувати їх, готувати історичні документи до наукового видання та використання.

Вивчаючи п'яте питання потрібно виділити зміст і структуру методів історичного джерелознавства, зупинитись на загальнонаукових (аналітичний, синтетичний, логічний, ретроспективний, математичний, ілюстративний), історичних (історико-порівняльний, хронологічний, синхроністичний, діахронний, типологічний) та джерелознавчих (критичний, евристичний, метрологічний, археографічний, іконографічний, палеографічний та ін.) методах.

Література

1. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова; под ред. А. Г. Голикова. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 464 с.

2. Грицкевич В. П. Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск: Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.

3. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.;

НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

4. Историчне джерелознавство: підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт. : Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

5. Макарчук С. Писемні джерела з історії України : курс лекцій / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.

6. Санцевич А. В. Методика исторического исследования / А. В. Санцевич. – К. : Наук. думка, 1984. – 190 с.

7. Фофанова Л. А. Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.

Додаткова література

8. Архівознавство : підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Авт. : Я. С. Калакура, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна та ін. редкол. : Я. С. Калакура (гол. рел.), В. П. Ляхоцький, Г. В. Боряк та ін. – К., 1998. – 316 с.

9. Енциклопедія історії України : Т. 2 : Г–Д / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. – К. : Вид-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.

10. Леонтьева Г. А. Вспомогательные исторические дисциплины. Учебник для вузов / Г. А. Леонтьева, П. А. Шорин, В. Б. Кобрин. – М. : Владос, 2003. – 372 с.

11. Медушевская О. М. Теория и методология когнитивной истории / О. М. Медушевская. – М. : РГГУ, 2008. – 358 с.

12. Парфенов И. Д. Основы исторической библиографии / И. Д. Парфенов. – М. : Высшая школа, 1990. – 111 с.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю:

Джерелознавство – це:

а) спеціальна галузь історичної науки, що вивчає історію публікації історичних документів та розробляє теорію і методику їхнього видання;

б) спеціальна галузь історичних знань, яка розробляє теорію і практику вивчення, дослідження та використання джерел;

в) наука про акти (грамоти);

г) наука, що вивчає походження, матеріальну і духовну культуру, особливості побуту і звичаїв різних народів.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

2. Дайте визначення поняттю:

Архівознавство – це:

- а) допоміжна історична дисципліна, що займається обліком, систематизацією, відбором, описом і евристикою історичної літератури, публікацій історичних джерел;
- б) наукова дисципліна, що вивчає музейні предмети, їхні соціальні властивості і відносини, музейні процеси в їхній історичній динаміці;
- в) комплексна дисципліна, що вивчає історію і організацію, теорію і практику роботи архівів в області обліку, опису, забезпечення збереження документів, наукової організації праці та економіки, архівної справи;
- г) дисципліна, спрямована на вивчення написів на камені, металі, дереві, кістяних і скляних виробах.

3. Вчення про методи та основні принципи джерелознавчого дослідження – це

- а) методологія джерелознавства;
- б) методи джерелознавства;
- в) методика джерелознавства;
- г) теорія джерелознавства.

4. Методи евристичного виявлення історичних джерел, відбору історичних джерел, класифікації та формування їхніх комплексів, атрибуції історичних джерел належать до:

- а) специфічно джерелознавчих;
- б) загальнонаукових;
- в) міждисциплінарних;
- г) загальноісторичних.

5. Зазначте, кого називають «батьком джерелознавства»:

- а) Геродота;
- б) Фулідіда;
- в) С. Шмідта;
- г) М. Грушевського.

6. Дайте визначення поняттю:

Бонистика – це:

- а) наука про родовід;
- б) наука, що вивчає герби;
- в) напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, юридичних, історичних і релігійних текстів;
- г) наука про паперові гроші та цінні папери.

7. Засіб закріплення різними способами на відповідному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумову діяльність людини називається:

- а) дипломатарій;
- б) пом'яник;
- в) документ;
- г) статут.

8. Дайте визначення поняттю:

Історична метрологія – це:

- а) наука, що вивчає системи фізичних мір довжини, площі, об'єму і ваги в минулому;
- б) наука, що вивчає розселення народів, їхнє переміщення, території держав;
- в) наука, що вивчає назви предметів і об'єктів місцевості (річок, гір, населених пунктів) у минулому;
- г) наука, що вивчає системи літочислення та календарі минулого, а також прийоми перекладу дат у сучасні системи літочислення.

9. Наука про системи письма в минулому – це:

- а) сфрагістика;
- б) нумізMATИКА;
- в) палеографія;
- г) лінгвістика.

10. Установа, що здійснює приймання, опис і зберігання документів з метою використання ретроспективної документної інформації, має назву:

- а) архів;
- б) музей;
- в) наукове товариство;
- г) бібліотека.

ТЕМА 2 ПОНЯТТЯ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

План

1. Еволюція поняття «джерело» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців.
2. Етапи існування історичного джерела.
3. Історичне джерело як об'єктивно-суб'єктивний феномен.
4. Проблема інформації джерела.
5. Масові історичні джерела.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття: документ, інформація, історичне джерело, масові історичні джерела, напівформалізовані джерела, семантика, статистика, формалізовані джерела.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 2

Відповідаючи на перше запитання, важливо відзначити, що центральне місце серед теоретичних проблем джерелознавства займає теорія самого історичного джерела, що розкриває його природу, сутність, гносеологічну функцію в наукових дослідженнях. Варто зазначити, що поява терміна «джерело» пов'язана з працею А. Шльоцера «Опыт изучения русских летописей» (1768). Визначення історичного джерела з'явилося в науковій літературі завдяки працям В. Ключевського. У його курсі «Источники русской истории» подано визначення джерела як історичної пам'ятки. Цієї теорії дотримувалися й радянські науковці Б. Греков, М. Тихомиров та ін. Наприкінці XIX ст. нові підходи до визначення джерела висвітлювалися в роботах німецьких і французьких вчених. Е. Бернгейм поняття «історичне джерело» пов'язував з людською діяльністю. Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобос замість терміна «джерело» використовували термін «документи» – «сліди, залишені думками і діями людей, що колись жили». Цієї ж думки, але у більш розширеному контексті, дотримувалися Л. Февр і М. Блок. Отже, у XIX – першій половині XX ст. проявилася дві тенденції показати історичне джерело, з одного боку – пам'яткою, а з іншого – слідами, залишками. Розгляд історії становлення понятійного апарату в працях О. Пронштейна, С. Шмідта, І. Ковальченка, Л. Пушкарьова надасть можливість студентам підійти до розуміння історичного джерела, яке притаманне на сьогодні. Останнє визначення цього поняття було зроблено 1997 р. М. Варшавчиком: «Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності». Закінчуючи розгляд цього питання, варто зупинитись на трьох основних підходах визначення джерела, які сформувалися історично: «культурологічний» (О. Медушевська, В. Муравйов, І. Данилевський, М. Румянцева); «розширювальний» (С. Шмідт, С. Каштанов, В. Кабанов); «інформаційний» (І. Ковальченко, О. Голіков, Т. Круглова та ін.).

У відповіді на друге питання, слід виділити основні етапи існування історичного джерела – доджерельний і власне джерельний, а

також вказати на закономірності утворення історичних джерел та відбиття в них діяльності людей.

Відповідь на третє питання вимагає розуміння студентом історичного джерела як об'єктивно-суб'єктивного феномену, як продукту певних суспільних відносин і творчості людини, які впливають на його формування.

Висвітлюючи четверте питання, слід наголосити, що джерела є носіями інформації, на основі якої дослідник відтворює досліджувану ним реальність. Варто проаналізувати структуру інформації джерел (за М. Варшавчиком), згідно з якою інформація поділяється на актуальну і потенційну, пряму і непряму, відкриту і приховану. І вказати на три аспекти інформації джерела, виділені І. Ковальченком: прагматичний, семантичний і синтаксичний.

У відповіді на п'яте питання, студент має дати визначення терміна «масові історичні джерела», розглянути історію розвитку цього поняття у працях В. Стрельського, Б. Литвака, І. Ковальченка. Необхідно засвоїти, що основною характеристикою масових джерел є однорідність, відповідність і повторюваність їхнього змісту. Варто зазначити основні групи матеріалів, які належать до комплексу цих джерел: статистика, матеріали соціологічних обстежень, формалізовані джерела, напівформалізовані джерела, машинозчитувані види документів.

Література

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України : питання теорії, методики, історії : навчально-методичний посібник. – Харків : «Вид-во САГА», 2008. – 214 с.

2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дн.: Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.

3. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова; под ред. А. Г. Голикова. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 464 с.

4. Грицкевич В. П. Теория и история источниковедения. Учебное пособие / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.

5. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. С. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

6. Историчне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.

7. Конончук І. Джерелознавство : навчально-методичний посібник / І. Конончук. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 88 с.

8. Русина Ю. А. История и теория источниковедения / Ю. А. Русина. – Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 1997. – 124 с.

9. Фофанова Л. А. Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург: Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.

Додаткова література

10. Блок М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М.: Наука, 1986. – 259 с.

11. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 440 с.

12. Пронштейн А. П. Вопросы теории и методики исторического исследования / А. П. Пронштейн. – М.: Высш. школа, 1986. – 207 с.

13. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М.: Наука, 1991. – 635 с.

Тести для самоконтролю

1. Укажіть назву роботи німецького історика А. Шльоцера, в якій вперше вжито термін «джерело» («Quelle»):

- а) «Апология истории или ремесло историка»;
- б) «Опыт изучения русских летописей»;
- в) «Бои за историю»;
- г) «Источники русской истории».

2. Зазначте історика, завдяки працям якого визначення терміна «історичне джерело» з'явилося в науковій літературі:

- а) В. Ключевський;
- б) Е. Бернгейм;
- в) Ш. Ланглуа;
- г) Ш. Сеньобос.

3. Зазначте, який термін замість німецького «Quelle» («джерело») застосовували у своїх працях французькі вчені Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобос:

- а) документ;
- б) пам'ятка;
- в) свідчення;
- г) залишки.

4. Укажіть, хто із сучасних науковців подав таке тлумачення історичного джерела:

«Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності»:

- а) О. Пронштейн;
- б) І. Данилевський;
- в) І. Ковальченко;
- г) М. Варшавчик.

5. Дайте визначення поняття «джерельна інформація»:

- а) вивчення внутрішніх особливостей джерела;
- б) метод науковця у джерелознавчій критиці;
- в) сукупність наявних у джерелі типів інформації та стійких зв'язків між ними, які забезпечують його цілісність та здатність бути основою для отримання наукового фактичного знання;
- г) невід'ємна ознака джерела, яка фіксується на певному носії: камені, глині, кістці, папері, дискеті, кіноплівці, магнітній стрічці тощо, або передається усно.

6. Зазначте, характерною ознакою яких джерел є однорідність, відповідність і повторюваність їхнього змісту:

- а) унікальних;
- б) статистичних;
- в) масових;
- г) критичних.

7. Інформація, яку автор включає в текст цілеспрямовано, навмисно, має назву:

- а) актуальна;
- б) потенційна;
- в) пряма;
- г) прихована.

8. Інформація, яка вноситься в текст усвідомлено і є очевидною для автора, має назву:

- а) виражена;
- б) структурна;
- в) відкрита;
- г) непряма.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

9. Дайте визначення поняття «масові історичні джерела» (за І. Ковальченком):

а) історично сформована сукупність писемних джерел, що характеризується однаковістю внутрішньої форми (структури), яка впливає з єдності походження, змісту, призначення джерела під час його створення;

б) це джерела, які характеризують складні, системні об'єкти дійсності і відображають сутність та взаємодію масових об'єктів у всьому різноманітті їхньої будови;

в) спеціальна галузь історичних знань, яка розробляє теорію і практику вивчення, дослідження та використання джерел;

г) це пам'ятки мови, слів і сполучень, які змінюються з часом.

10. Документи, що мають стандартні розроблені форми у вигляді анкет, формулярів, бланків (наприклад, паспорти, трудові книжки, особові листки з обліку кадрів, посадові інструкції, трудові договори) називаються:

а) формалізовані джерела;

б) напівформалізовані джерела;

в) масові джерела;

г) унікальні джерела.

**ТЕМА 3
КЛАСИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ**

План

1. Поняття систематизації та класифікації історичних джерел.
2. Основні схеми класифікації джерел.
3. Типологічна класифікація історичних джерел.
4. Родова і видова класифікація історичних джерел.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* археологічні джерела, вид історичних джерел, етнографічні джерела, історичне джерело, кінофотодокументи, класифікація історичних джерел, лінгвістичні джерела, писемні джерела, речові джерела, рід історичних джерел, систематизація історичних джерел, словесні (вербальні) джерела, типи історичних джерел, усні джерела, фонодокументи;

– Скласти структурно-логічну схему «Класифікація історичних джерел».

Методичні рекомендації до семінарського заняття 3

Під час розгляду першого питання необхідно дати визначення термінів «систематизація» та «класифікація» історичних джерел. **Систематизація** – це впорядкування наявних у розпорядженні істориків матеріалів. **Класифікація** – розподіл всієї безлічі джерел на окремі групи (типи, роди, види) за певною ознакою загального для кожної групи. Слід відзначити, що мета систематизації – службова, допоміжна, яка полягає у створенні такої системи, яка б повніше розкривала зміст досліджуваних джерел. Під час вибору цієї системи можуть бути обрані такі *принципи систематизації*: хронологічний, регіональний, етнічний, проблемний, персональний тощо. Студентам варто засвоїти, що класифікація джерел – не самоціль. Вона не просто систематизує джерела в зручні для вивчення групи, а сприяє їхньому пізнанню, є одним зі способів і засобів цього пізнання. Зведення джерел у різні групи дозволяє побачити їхню особливість, індивідуальність, і з огляду на це виробити диференційований підхід до кожної групи, а значить спеціальні, поглиблені методи дослідження.

Відповідаючи на друге питання, слід дати визначення терміна «*класифікаційна схема*» – це сукупність тих чи інших параметрів групування джерел за обраними домінуючими ознаками з метою ґрунтовного їх дослідження і здобуття найповнішої і найдостовірнішої інформації. Звернути увагу студентів, що класифікація має теоретико-методологічну та прикладну сторону. Прикладна класифікація носить службовий характер, до якої дослідники звертаються як до методу підвищення ефективності використання джерел. Через це в залежності від завдання дослідження, певні ознаки джерел можуть набувати пріоритетного характеру, тобто можливе вживання різних класифікаційних схем.

У цьому питанні варто розглянути основні схеми класифікації джерел, запропоновані дослідниками у попередні часи: 1) класифікація І. Дройзена за метою створення джерела; 2) класифікація Е. Бернгейма за ступенем близькості джерела до історичного факту; 3) класифікація джерел Е. Фрімена за носієм інформації; 4) класифікація К. Ерслева за способом відображення джерелом історичного факту; 5) класифікація О. Лаппо-Данилевського, за якою джерела поділяються на дві групи: такі, що зображують історичне явище; ті, що відображають це явище.

Необхідно зазначити, що джерела можуть бути також розподілені за типами, видами, родами, або групуватися за спеціальними ознаками. Критерії класифікації залежать від: *мети, предмета дослідження,*

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

зокрема за походженням і авторством (особові, групові); *форми* (літописи, хроніки, картини, будівлі, зброя, фотографії); *змісту* (політичні, соціально-економічні, дипломатичні, військові, правничі, культурологічні, релігійні); *способу і місця зберігання*; *хронологічної, географічної ознак* тощо.

Висвітлюючи третє питання слід зазначити, що найбільш загальною та поширеною є *класифікація джерел за способом кодування інформації* на різні типи. Більшість дослідників виділяють сім типів джерел: 1) речові; 2) писемні; 3) усні або фольклорні; 4) лінгвістичні; 5) етнографічні; 6) кінофотодокументи; 7) фонодокументи.

Працюючи над четвертим питанням, слід зупинитись на термінах «рід» і «вид» історичних джерел. *Рід* – це сукупність джерел, яка склалася історично і характеризується спільними ознаками, що відповідають їхньому призначенню і функціонуванню. Рід поділяється на *види* – історично сформовану сукупність писемних джерел, що характеризується однаковістю внутрішньої форми (структури), яка впливає з єдності походження, змісту, призначення джерела під час його створення. У літературі як види писемних джерел розглядаються: літописи, законодавчі джерела, акти, діловодна документація, статистичні джерела, документи особового походження (мемуари, щоденники, приватне листування, спогади), періодична преса.

Зустрічається також *родо-видова* класифікація джерел, згідно з якою джерела класифікують на: 1) *документальні* (законодавчі, актові, діловодні, статистичні, дипломатичні, судово-слідчі, програмні та інші документи органів влади й управління, політичних партій, громадських об'єднань); 2) *оповідні* (літописи, твори політичної, наукової, навчальної, художньої літератури, публіцистика); 3) *масові* (періодика, газети, журнали, листівки); 4) *джерела особового походження* (спогади, мемуари, щоденники, листи, автобіографії); 5) *матеріали соціологічних досліджень*. Багато дослідників найбільш результативною вважають видову або типо-видову класифікацію історичних джерел. Але ці класифікації, як і будь-які інші, умовні.

Література

1. Воронов В. І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дн. : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.

2. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова; под ред. А. Г. Голикова. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 464 с.

3. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. С. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

4. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

5. Конончук І. Джерелознавство : навчально-методичний посібник / І. Конончук. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 88 с.

6. Медушевская О. М. Источниковедение : теория, история, метод / О. М. Медушевская. – М. : РГГУ, 1996. – 80 с.

7. Русина Ю. А. Методология источниковедения / Ю. А. Русина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 204 с.

8. Фофанова Л. А. Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.

Додаткова література

9. Варшавчик М. А. Историко-партийное источниковедение : теория, методология, методика / М. А. Варшавчик. – К. : Вища школа, 1984. – 320 с.

10. Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории / Л. Н. Пушкарев. – М. : Наука, 1975. – 282 с.

11. Шмидт С. О. О классификации исторических источников / С. О. Шмидт // Путь историка: избранные труды по источниковедению и историографии. – М. : РГГУ, 1997. – С. 73–91.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «класифікація історичних джерел»:

- а) упорядкування наявних у розпорядженні істориків матеріалів;
- б) розподіл історичних джерел на групи за зовнішніми ознаками;
- в) розподіл всієї безлічі історичних джерел на групи за певною ознакою загального для кожної групи;
- г) наявність внутрішніх кількісних, характерних для кожної групи джерел, рис.

2. Зазначте історика, який запропонував поділити всю масу історичних джерел на «залишки» і «традиції»:

- а) І. Дройзен;
- б) Е. Бернгейм;
- в) О. Лаппо-Данилевський;
- г) В. Ключевський.

3. Укажіть дослідника, який у своїй монографії «Классификация русских письменных источников по отечественной истории» привів у систему поняття «тип» і «вид»:

- а) М. Тихомиров;
- б) І. Ковальченко;
- в) М. Варшавчик;
- г) Л. Пушкарьов.

4. Укажіть вид класифікації, за якою головним критерієм і визначальними ознаками поділу джерел є спосіб кодування в них інформації, засіб її фіксації та відтворення:

- а) типологічна;
- б) видова;
- в) родова;
- г) родо-видова.

5. Зазначте, для позначення якого класу джерел застосовується термін «вид»:

- а) усні;
- б) речові;
- в) зображальні;
- г) писемні.

6. Зазначте особливий тип джерел, основну частину якого становлять пам'ятки архітектури, знаряддя праці різних епох, предмети і речі домашнього вжитку:

- а) зображальні;
- б) речові;
- в) усні;
- г) поведінкові.

7. Зазначте особливий тип джерел, який характеризується тим, що визначальною ознакою для них виступає слово в усній, письмовій чи іншій формі, яке фіксує мову людини:

- а) словесні (вербальні);
- б) поведінкові;
- в) речові;
- г) зображальні.

8. Зазначте особливий тип джерел, що містять графічну інформацію, тобто її вираження за допомогою наочних графічних зображень:

- а) поведінкові;
- б) вербальні;
- в) зображальні;
- г) речові.

9. Зазначте особливий тип джерел, які можуть сприйматися істориком безпосередньо (шляхом спостереження, візуального сприйняття дійства):

- а) речові;
- б) зображальні;
- в) конвенціональні;
- г) поведінкові.

10. Зазначте вид джерел, які охоплюють носії відомостей, що виникли внаслідок масових обстежень, описів, переписів, запровадження обліку та звітності:

- а) соціологічні дослідження;
- б) статистичні дослідження;
- в) анкетування;
- г) інтерв'ю.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ГРУПИ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ТЕМА 4 РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА

План

1. Класифікація речових джерел.
2. Нумізматичні джерела.
3. Архітектурні пам'ятки.
4. Предмети озброєння.
5. Предмети одягу.

Завдання для самостійної роботи

- *Опрацювати терміни та поняття:* археологічні пам'ятки, архітектура, зброя, нумізматика, одяг, речові джерела.
- Скласти таблицю різновидів речових джерел та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 4

Висвітлюючи перше питання треба дати визначення поняттю «речові джерела». Варто сказати про те, що вони мають й іншу назву – пам'ятки матеріальної культури. Цей тип джерел є одним з найрізноманітніших, основну частину якого становлять археологічні пам'ятки, тобто виготовлені людиною стародавні предмети, а саме знаряддя праці, домашнє приладдя, одяг і прикраси; споруди або поховання. Вони особливо важливі для вивчення найдавнішого дописемного періоду історії людства. Тут відображені умови життя людей, система виробництва, рівень культури різних верств населення, їхній спосіб життя. Треба відзначити, що значна частина речових джерел зосереджена в музеях. Крім археологічних пам'яток тут представлені і більш пізні за походженням джерела, що належать до письмового періоду – речові або музейні матеріали.

У зазначеному питанні слід звернути увагу студентів на тому, що речові джерела групуються за такими класифікаційними ознаками: за функціональним призначенням; за часом та місцем походження; за

формою і змістом; за способом виготовлення; за науковою або художньою цінністю; за стилем тощо. Указані ознаки формують, у свою чергу, основні роди, види, підвиди та різновиди речових джерел.

За *функціональним призначенням* речові джерела поділяються на два *роди* – засоби виробництва і результати виробництва. До засобів виробництва належать всі знаряддя праці від давніх часів до сучасних виробів; до результатів виробництва – споруди, побутові речі, одяг, предмети озброєння та ін. Роди, у свою чергу, поділяються на *види* – певні групи предметів, які використовувалися для оброблення природних матеріалів (зокрема, каменю, кістки, дерева, металу тощо) і виготовлення з них предметів і речей, необхідних людині. За *походженням* речові джерела поділяють на вироби місцевого (автохтони) та іноземного (алохтони), особового та колективного, певного культурно-етнічного походження. У свою чергу, всі речові джерела класифікують за хронологічною ознакою, наприклад, на джерела первісного часу, середньовіччя, нового і новітнього часу та ін.

Відповідаючи на друге питання слід зупинитись на характеристиці *нумізматичних джерел* як одного з різновиду речових пам'яток та дати визначення терміна «нумізматика». Варто зазначити, що монети є своєрідним джерелом, оскільки, зважаючи на наукове дослідження, можуть бути віднесені одночасно до речових, зображальних, лінгвістичних або писемних джерел. Аналізуючи нумізматичні джерела слід зупинитись на характеристиці монет грецьких поселень Північного Причорномор'я – т. зв. дельфінчиках, бронзових монетах (аси, халки, тетрагалки), срібних (драхми, дидрахми, тетрадрахми), золотих монетах (статери); римських срібних денаріях; візантійських солідах, міліарісіях, фолісіях; арабських срібних куфічних дирхемах; українській гривні та ін.

Відповідаючи на третє питання студент має право проаналізувати *архітектурні пам'ятки України* за хронологією їхнього створення. Зокрема, виділити:

– найдавніші залишки будівельних споруд стародавньої епохи (стаціонарні житла у с. Молодове на Дністрі; яранги; споруди обрядового призначення Мізинського поселення на Чернігівщині; неолітичні могильники-камери; скіфські кургани Чортомлик, Солоха, Куль-Оба; господарські, житлові та культові споруди трипільців та ін.);

– будівництво старокнязівської доби (князівський палац Святослава Ігоревича в Києві; Десятинна церква; Софія Київська; Спаський собор

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

у Чернігові; церква св. Михайла у Видубицькому монастирі; Успенський собор Печорського монастиря та ін.);

– архітектуру культових споруд кінця XVI – XVII ст. (Успенська церква Львівського братства; костюл бернардинів у Львові; Іллінська церква у Суботіві; Покровська церква в с. Сулимівка на Київщині та ін.);

– монументальне будівництво XVIII ст. (надбрамна церква із дзвіницею Кирилівського монастиря, Покровська церква, храм Миколи Набережного у Києві; Покровська церква в с. Піддубці поблизу м. Луцька; монастирські комплекси Києво-Печерської лаври, Софійського, Братського, Видубицького монастирів у Києві, монастирські ансамблі у Чернігові, Переяславі, Полтаві, Почаєві, Львові та інших містах);

– архітектурні споруди XIX – початку XX ст. (церква-мавзолей на Аскольдовій могилі у Києві; Володимирський собор у Києві; Покровська церква у с. Пархомівка на Київщині; Олександрійська церква в Кам'янці та ін.).

Необхідно вказати, що архітектурні пам'ятки класифікують за такими ознаками: за призначенням (житлові, культові, господарські, оборонні та поховальні споруди); за часом та місцем походження; за технікою створення; за матеріалом спорудження.

У четвертому питанні слід розглянути *предмети озброєння* і вказати, що вони поділяються на три групи: холодна зброя (ріжуча, рубляча, колюча, ударна, метальна); захисне спорядження (шолом, щит, кольчуга, кільчасто-панцерні, дощані, лускоподібні обладунки); вогнепальна зброя (гармати, кий залізний, гаківниця, пістолет, рушниця тощо).

Серед безлічі речових джерел з української історії особливо масовими є *предмети одягу*, що вимагають висвітлення у п'ятому питанні. Даючи відповідь на нього, студент першочергово має вказати на захисну, естетичну, етнічну і статево-вікову функції одягу. У цьому питанні слід проаналізувати появу, розвиток, вдосконалення одягу від найпростіших шматків шкіри до витончених і буденних речей в різні історичні епохи.

Література

1. Воронов В. І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дн. : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.

2. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. С. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім.

М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

3. Історичне джерелознавство: підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

4. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.

Додаткова література

5. Баран В. Д. Давні слов'яни. Серія «Україна крізь віки». – Т. 3 / В. Д. Баран. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.

6. Винклер фон П. Оружје. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX в. / П. фон Винклер. – М. : Софт-мастер, 1992. – 330 с.

7. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с.

8. Матейко К. І. Український народний одяг. Етнографічний словник / К. І. Матейко; за ред. Р. Кирчіва. – К. : Наук. думка, 1996. – 196 с.

9. Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

10. Панібудьласка В. Історія української зброї : словник військових термінів / В. Панібудьласка, Б. Канцелярук. – К. : Фотовідеосервіс, 1993. – 128 с.

11. Українська культура : Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «речові джерела»:

а) це джерела, що містять інформацію у вигляді усної традиції, що передається із покоління в покоління, із уст в уста і зберігається в пам'яті народу;

б) це всі матеріальні речі та предмети, які відображають різні сфери життя і діяльності людини;

в) це пам'ятки мови, слів і сполучень, які змінюються з часом;

г) це джерела, інформація в яких зафіксована у вигляді різноманітних зображень.

2. Зазначте, до якого з типів джерел застосовують назву «пам'ятки матеріальної культури»:

а) зображальних джерел;

б) писемних джерел;

в) лінгвістичних джерел;

г) речових джерел.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

3. За походженням речові джерела класифікують:

- а) на вироби місцевого (автохтони) та іноземного (алохтони) походження;
- б) на джерела стародавньої епохи, середніх віків, нового і новітнього часу;
- в) на кам'яні знаряддя праці, дерев'яні споруди, глиняний посуд, металеві вироби тощо;
- г) на засоби виробництва і результати виробництва.

4. Дайте визначення поняття «нумізматика»:

- а) наука про нагородні системи;
- б) наука про печатки;
- в) наука про монети і медалі;
- г) наука про системи письма в минулому.

5. Укажіть монети, які першими почали виготовляти в Ольвії:

- а) бронзові аси із зображенням сови;
- б) бронзові дельфінчики;
- в) бронзові халки;
- г) срібні денарії.

6. Назвіть рік заснування Софії Київської:

- а) 996 р.;
- б) 1037 р.;
- в) 1054 р.;
- г) 1089 р.

7. Зазначте прізвище архітектора, за участю якого в 1862–1882 рр. було відбудовано Володимирський собор у Києві:

- а) О. Беретті;
- б) І. Григорович-Барський;
- в) А. Меленський;
- г) В. Покровський.

8. Укажіть стародавню епоху, в яку людина винайшла лук:

- а) палеоліт;
- б) мезоліт;
- в) неоліт;
- г) енеоліт.

9. Зазначте, у якому столітті було створено один з видів ручної вогнепальної зброї «кий залізний»:

- а) XIV ст.;
- б) XV ст.;
- в) XVI ст.;
- г) XVII ст.

10. Зазначте, у чому полягає захисна функція одягу:

- а) в художньо-естетичних смаках певного народу, його окремих етнічних, соціальних груп;
- б) у простеженні спорідненості певних людських спільнот за етнічними ознаками;
- в) у розпізнаванні людей за статево-віковими ознаками і їхнім становищем у суспільстві;
- г) у захисті людини від негоди, а також від злих духів, наврочень тощо.

ТЕМА 5 УСНІ ДЖЕРЕЛА План

1. Класифікація усних джерел та визначення їхньої сутності.
2. Прозові усні джерела.
3. Віршовані усні джерела.
4. Усні історичні твори.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* билини, бурлацькі пісні, вертеп, гімн, голосіння (плач), дума, замовляння, історичні пісні, казка, легенда, міфологія, народні оповідання, народний переказ, народна драма, пареміографія, світогляд, станові пісні, усні джерела, фольклор, чумацькі пісні.

– Скласти таблицю різновидів усних джерел та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 5

Розглядаючи перше питання студент має дати визначення поняття «усні джерела» і зазначити, що вони відображають реальне життя у вигляді художніх образів. До цієї групи прийнято включати фольклор, казки, частівки, анекдоти, розповіді і т. ін. Без вивчення цих джерел

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

неможливо проникнути в духовне життя людей, світ їхніх настроїв, думок, сприйняття й оцінок навколишнього життя. Необхідно враховувати й те, що нерідко усна традиція є початковою формою, в якій дійшли до нас історичні звістки взагалі. Задовго до виникнення писемності народ із уст в уста передавав свої перші відомості з історії свого роду, племені, сім'ї, загальні уявлення про світ. До того ж існувало явище звичаєвого права, тобто деяких загальноприйнятих норм і табу, що поширювалися в усній формі. По суті, це була стадія, що передувала письмовому законодавству.

У цьому питанні варто вказати на специфіку усних джерел, яка полягає в тому, що усна форма передачі, колективність створення, виконання і розповсюдження наклала на них свій особливий відбиток. Як правило, вони не містять точних відомостей про автора, місце і час свого створення, конкретних фактах, але дбайливо зберігають і доносять до нас оцінку і осмислення народом різних подій, явищ і процесів.

Необхідно зупинитись на класифікації усних джерел, за якою їх умовно можна поділити на дві великі групи: прозові і поетичні. До групи народних прозових творів належать казки, легенди, перекази, оповідання, замовляння, пареміографія, народні драми. До групи поетичного масиву українських фольклорних джерел слід віднести пісні та усні історичні твори (билини, думи, історичні, політичні й станові пісні, пісні-гімни).

Під час розгляду другого питання треба дати визначення понять «міфологія», «фольклор», «казка», «легенда», «народний переказ», «народне оповідання», «замовляння», «пареміографія», «народні драми», «вертеп».

Потрібно відзначити особливості казок, їх пізнавальні завдання і функції, згадати назви, зміст, а також проаналізувати їхні основні групи і різновиди: казки про тварин (ритуально-тотемістичні, алегоричні казки-байки, авантюристичні, дидактично-табулятивні, казки-притчі, казки-потішки; чарівні (героїчні, фантастичні) казки; соціально-побутові казки.

Під час аналізу переказів, легенд і народних оповідань варто зазначити, що вони є творами, призначеними для збереження в народній пам'яті й передачі майбутнім поколінням відомостей про історичне минуле. Вони покликані пояснити причини виникнення різних явищ природи і подій, їхню суть, зафіксувати народні уявлення про це у наших пращурів. У залежності від змісту й походження

легенди, перекази й народні оповідання розподіляються на міфологічні, антропоморфні, апокрифічні, топонімічні, історико-героїчні, соціально-побутові. Студенти мають згадати відомі їм перекази, легенди і народні оповідання та проаналізувати їхній зміст.

Окрему увагу слід приділити замовлянням і визначити їхні види: господарські, лікувальні, громадські та приворотні (відворотні). Під час розгляду зазначеного питання потрібно звернути увагу на пареміографію, тобто частину фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки, загадки, прикмети, вітання, побажання, прокльони, каламбури, тости. Звернути увагу студентів на народні драми, вказати на їхні характерні ознаки і навести приклади.

Даючи відповідь на третє питання, студент має виділити основні види народних пісень, як-то: календарно-обрядові (колядки, щедрівки, веснянки, купальські, обжинкові, весільні та ін.); ліричні (пісні про кохання, про родинне життя, пісні літературного походження); жартівливі та сатиричні пісні, коломийки та частівки.

Висвітлюючи четверте питання, студент має вказати, що особливу цінність для істориків мають усні історичні твори – билини, думи, історичні, політичні й станові пісні, пісні-гімни. Дати визначення цим поняттям.

Потрібно відзначити особливості билинного епосу, його суть, функції, згадати назви, зміст, а також виділити і проаналізувати основні цикли билин: билини, що включають в себе міфологічні мотиви («Святогор», «Микула Селянинович»); билини, основною темою яких є боротьба за Київську державу зі степовими кочовиками (присвячені Іллю Муромцю, Добрині Микитичу та Альоші Поповичу); билини, пов'язані із Галицько-Волинською державою (присвячені князю Роману Мстиславичу, Дунаю, Солов'ю Гудимировичу та ін.).

Далі потрібно проаналізувати думи, вказати їх назви, суть, характер, виділити основні цикли (перший – думи про боротьбу з татарами і турками; другий – думи про національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького).

Слід також звернути увагу на суть, тематику змісту, причини появи історичних пісень, станових пісень і гімнів. Серед станових пісень слід виділити чумацькі і бурлацькі пісні. Згадати пісні гімни «Мир вам, браття, всім приносим» (1848), «Я русин бил, Єсть і буду» О. Духновича, «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського та М. Вербицького (1863). Слід зазначити, що 16 січня 1992 р. мелодію

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

М. Вербицького пісні-гімну «Ще не вмерла Україна» було затверджено як Державний гімн України.

Література

1. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. С. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.
2. Історичне джерелознавство: підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
3. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : [підручник] / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
4. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
5. Українське народознавство : [навч. посібник] / за ред. С. П. Павлюка. – К.: Знання, 2006. – 568 с.

Додаткова література

6. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. О. Булашев. – К. : Фірма «Довіра», 1992. – 414 с.
7. Давидюк В. Українська міфологічна легенда / В. Давидюк. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
8. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
9. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології / С. П. Плачинда. – К.: Укр. письменник, 1993. – 63 с.
10. Погребенник Ф. П. Українські пісні-гімни / Ф. П. Погребенник. – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 64 с.
11. Пономарьов А. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / А. Пономарьов. – К. : Либідь, 1991. – 322 с.
12. Українські замовляння. – К. : Дніпро, 1993. – 307 с.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Укладач М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «фольклор»:
 - а) усна народна творчість;
 - б) фантастичне уявлення про світ, властиве людині стародавньої епохи, передаване у формі усних оповідань;

в) художня колективна літературна і музична творча діяльність народу, яка засобами мови зберегла знання про життя і природу, давні культу і вірування, а також відбиток світу думок, уявлень, почуттів і переживань, народнопоетичної фантазії;

г) народний переказ про життя героїв або незвичайну подію, оповитий казковістю і фантастикою.

2. Дайте визначення поняття «українська казка»:

а) це народна речитативно-мелодійна епічна пісня соціально-побутового змісту;

б) це епічне оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною системою художніх засобів, які служать для героїзації позитивних і сатиричного викриття негативних персонажів;

в) це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності;

г) це сукупність різних за формою і способом виконання усно поетичних творів, які склалися для театралізованої гри.

3. Зазначте автора «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» (1878):

- а) І. Манжура;
- б) О. Маркевич;
- в) Л. Українка;
- г) П. Чубинський.

4. Зазначте автора збірки «Казки, прислів'я і т. ін., записані в Катеринославській та Харківській губерніях» (1890–1894):

- а) І. Манжура;
- б) І. Франко;
- в) П. Куліш;
- г) Б. Грінченко.

5. Укажіть, до якого різновиду казок належить дитяча казка «Коза-Дереза»:

- а) авантюристичних;
- б) ритуально-тотемістичних;
- в) дидактично-табулятивних;
- г) алегоричних.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

6. Жанр усної народної творчості, яким супроводжуються похоронні ритуальні дії, називається:

- а) молитва;
- б) бурлацька пісня;
- в) голосіння;
- г) лірична пісня.

7. Зазначте, до якого жанру усної народної творчості належать пісні про Іллю Муромця, Добриню Микитича та Альошу Поповича:

- а) казки;
- б) думи;
- в) історичні пісні;
- г) билини.

8. Зазначте, в якому творі згадується відомий давньоруський співець Боян:

- а) у «Слові о полку Ігоревім»;
- б) у «Повісті врем'яних літ»;
- в) у Галицько-Волинському літописі;
- г) в «Анналах» польського історика С. Сарницького.

9. Зазначте, на яке століття припадає початок створення дум:

- а) XIII ст.;
- б) XIV ст.;
- в) XV ст.;
- г) XVI ст.

10. Укажіть дату написання гімну «Ще не вмерла України»:

- а) 1848 р.;
- б) 1863 р.;
- в) 1899 р.;
- г) 1914 р.

**ТЕМА 6
ЗОБРАЖАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА**

План

1. Класифікація зображальних джерел.
2. Графічні книжкові зображення.
3. Портретні зображення.
4. Жанрові та історичні зображальні джерела.

5. Аудіовізуальні джерела.
6. Картографічні джерела.
7. Боністичні джерела.
8. Народні картини.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* аудіовізуальні джерела (кінофотодокументи), боністика, гравюра, зображальні джерела, картографічні джерела, портрет.

– Скласти таблицю різновидів зображальних джерел та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 6

Під час розгляду першого питання студент має засвоїти, що **зображальні джерела** – це джерела, які кодують інформацію за допомогою зорового образу, незалежно від характеру знарядь і матеріалу, а також способу створення зображень. Варто виділити основні види зображальних джерел:

– *умовно-образотворчі* (або графічні) джерела, які містять інформацію, передану за допомогою графічних зображень (карти, діаграми тощо);

– *технічно-образотворчі* (кіно- і фотодокументи);

– *власне образотворчі* (або художні) (ікони, фрески, картини, графіка, зображення на творах декоративно-прикладного мистецтва та ін.).

Слід вказати, що у вузькому сенсі під зображальними джерелами розуміють два останні види. У музеєзнавстві такі джерела розглядають як один з основних типів музейних предметів, як засіб емоційного та естетичного пізнання і освоєння світу, як один із засобів музейної комунікації. Вивчення музейних предметів, колекцій, зібрань – процес виявлення властивостей музейних предметів та їхніх сукупностей як джерел знань і емоцій, як культурних цінностей.

Необхідно розкрити класифікацію, за якою джерела поділяють: по-перше, за мистецтвознавчим походженням на графічні, скульптурні, малярські і твори прикладного мистецтва; по-друге, за розміром на великі (монументальні), середні (станкові), малі (мініатюрні) твори.

Аналізуючи в другому питанні **графічні книжкові зображення**, треба зазначити, що умовно їх поділяють на дві групи: мініатюри рукописних книг (безпосередні малюнки в тексті); гравюри друкованих книг (які виконувалися спочатку на дереві, металі, або

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

іншому матеріалі, а потім відтворювалися на сторінках книги друкарським способом). Студенту слід згадати найдавніші зразки мініатюр давньоукраїнських рукописних книг, а саме зображення євангелістів Іоана, Луки і Марка в Остромировому Євангелії (1056–1057 рр.), сімейний портрет Святослава Ярославича в Ізборнику Святослава 1073 р., мініатюри на сторінках Мстиславового Євангелія (бл. 1115 р.) та Юрійова Євангелія (1119–1128 рр.). Зазначити, що гравіювати друковані книги почали в XVI–XVII ст. у Львові, Острозі, Києві. Навести найвідоміші приклади книжкової гравюри цього періоду, як-то орнаментальні прикраси львівських та острозьких друкарів, зокрема Івана Федорова, а також Львівської братської, Києво-Печерської та Унівської друкарень. Звернути увагу, що в XVII ст. в Україні з'явилася сюжетна ілюстративна гравюра, яка могла мати як релігійний, так і світський характер. Слід згадати видатних майстрів ілюстрованої гравюри – Памво Беринду, Іллю, Никодима Зубрицького, Інокентія Щирського, Олександра і Леонтія Тарасовичів та ін.

Висвітлюючи третє питання, слід зазначити, що серед основних різновидів **портретних зображень** виділяють такі види: родинні, мініатюрні, живописні, графічні, фотопортрети. Згадати витвори унікальної галереї портретів діячів української історії і культури XI–XX ст., а саме:

– *зображення княжої доби* (фрески Софії Київської, на яких представлено груповий портрет сім'ї Ярослава Мудрого; мініатюрні портрети «Богоматір Печерська», «Христос на троні увінчує Прополка-Петра та його дружину Ярину Конігунду» та «Гертруда, Ярополк і Ярина перед святим Петром»); портрет князя Святослава Ярославича із сім'єю, вміщений в Ізборнику 1073 р.;

– *світські портрети*, що поруч з релігійними з'явилися в XV ст. (зокрема, на іконах «Воздвиження» і «Покрова» поруч зі святими зображено замовників, місцевих діячів або ктиторів храмів);

– *портретні зображення феодальної знаті, козацької старшини, польської шляхти і заможного міщанства* (портрети Дмитра Вишневецького, Петра Сагайдачного, Михайла Корибута Вишневецького XVIII ст., Раїни Вишневецької кінця XVI – початку XVII ст. та ін.).

Аналізуючи четверте питання, студент має зазначити, що **жанрові та історичні зображальні джерела** розкривають суть явищ і закономірність процесів життя, відтворюють зовнішній вигляд, внутрішній світ, характери людей, їхні взаємовідносини. Зокрема, з цієї теми варто згадати жанрові, історичні та пейзажні малюнки Т. Шевченка («Катерина», «Селянська родина», «Смерть Богдана Хмельницького», «Живописна Україна»), І. Рєпіна («Українська

селянка», «Портрет Т. Г. Шевченка», «Гайдамаки», «Вечорниці»), М. Самокиша («В'їзд Богдана Хмельницького в Київ», «Бій під Жовтими водами»), «Абордаж турецької галери запорожцями») та ін.

Розглядаючи п'яте питання слід дати визначення поняттю *«аудіовізуальні джерела (кінофотовідеодокументи)»* – це джерела, які за допомогою фізико-хімічних засобів фіксують навколишню дійсність і зберігають цінну історичну інформацію про події політичного, економічного та культурного життя народу. Зазначити, що багато з зазначених джерел зберігаються в Центральному державному кінофотоархіві м. Київ.

Особливого висвітлення потребує шосте питання, присвячене *картографічним джерелам*. Студент має вказати, що до цього виду джерел належать графічні, фотографічні, цифрові і текстові дані, що використовуються для складання географічних карт. Слід згадати найвідоміші картографічні джерела з історії України, зокрема:

– *найдавніші карти території сучасної України, які належать грецьким та римським авторам* (зокрема, Певтінгерова таблиця – римська шляхова карта IV ст. н. е.);

– *друковані західноєвропейські карти*, що зберегли інформацію про територію України XV–XVI ст. (створені на підставі праць Клавдія Птолемея II ст. н. е., інших античних географів, учених – Н. Кузанського, А. Віда та ін.);

– *монастирські карти XVII–XVIII ст.* (зокрема, вміщені у книзі А. Кальнофойського «Тератургіма» (1638), на яких відображено Феодосієві (Дальні) печери, Антонієві (Ближні) печери, верхню територію Печерської лаври, Микольський монастир, Старе місто і частину Подолу);

– *карти іноземного походження* (Н. Радзивіла, Т. Маковського, Г. Боплана, І. Сирилова, А. Вільбрехта та ін.).

Під час висвітлення сьомого питання, потрібно відзначити особливості *боністичних джерел (наперових грошових знаків)*, які полягають в тому, що вони є політико-економічними документами, джерелами вивчення водночас економічної та політичної історії, матеріальної і духовної культури, які своєрідним способом відобразили та зафіксували соціально-економічне та культурне життя певної історичної епохи. Їхня своєрідність полягає в тому, що носієм історичної інформації виступають не лише ті чи інші види зображень (емблеми, герби, орнаменти, портрети, філіграні), а й написи, автографи посадових осіб, дати, цифри номіналу тощо. Ці джерела

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

можуть розглядатися водночас як зображальний, писемний і лінгвістичний типи.

У восьмому питанні слід згадати найвідоміші *народні картини* з української історії – («Козак Мамай», «Ангел стереже дітей», «Богдан Хмельницький», «Селянин і селянка» тощо).

Література

1. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів [Текст] / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

2. Історичне джерелознавство : підручник [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.

3. Українське народознавство: [навч. посібник] [Текст] / за ред. С. П. Павлюка. – К.: Знання, 2006. – 568 с.

Додаткова література

4. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. [Текст] / П. Белецкий. – Л. : Искусство, 1981. – 258 с.

5. З української старовини : Альбом [Текст] / Текст Д. І. Яворницького. – К. : Мистецтво, 1991. – 316 с.

6. Звід пам'яток історії та культури України : Енциклопедія у 28 т. Кн. 1. Ч. 1–3 [Текст] / Відп. ред. П. Т. Тронько. – К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999, 2003, 2011. – 608, 585, 1217 с.

7. Коляструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності [Текст] / О. А. Коляструк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – № 14. – С. 259–264.

8. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кіно, фото, відео документів як історичного джерела [Текст] / Л. П. Маркітан // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 34–49.

9. Маркітан Л. Кінофотодокументи як історичне джерело [Текст] / Л. Маркітан // Історичні джерела та їх використання. – К., 1971. – Вип. 6. – С. 13–24.

10. Степовик Д. Історія української ікони Х – ХХ ст. [Текст] / Д. Степовик. – К. : Либідь, 2004. – 442 с.

11. Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності) [Текст] / Р. Тхоржевський. – Тернопіль : Вид-во Карп'юка, 1999. – 237 с.

Тести для самоконтролю

1. Укажіть прізвище основоположника реалістичного напрямку в мистецтві:

- а) К. Трутовський;
- б) Т. Шевченко;
- в) Г. Соколов;
- г) М. Жемчужников.

2. Укажіть назву давньоукраїнської рукописної книги, в якій зображено мініатюру євангелістів Іоана, Луки і Марка:

- а) Ізборник Святослава;
- б) Мстиславове Євангеліє;
- в) Юрійове Євангеліє;
- г) Остромирове Євангеліє.

3. Укажіть назву книги, на якій присягають на вірність народу президенти України:

- а) Пересопницьке Євангеліє;
- б) Холмське Євангеліє;
- в) Остромирове Євангеліє;
- г) Київський псалтир.

4. Зазначте прізвище видатного українського художника, перу якого належать картини «Українська селянка», «Гетьман», «Гайдамаки», «Чорноморська вольниця»:

- а) Т. Шевченко;
- б) М. Самокиш;
- в) І. Репін;
- г) О. Тарасович.

5. «Певтінгерова таблиця» – це:

- а) китайська карта на шовку;
- б) римська шляхова карта;
- в) середньовічний портолан;
- г) монастирська карта.

6. Укажіть дату виходу в світ «Атласу ріки Дон з картами Чорного та Азовського морів» К.-Ж. Круйса:

- а) 1703 р.;
- б) 1734 р.;
- в) 1744 р.;
- г) 1792 р.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

7. Дайте визначення поняття «боністика»:

- а) наука, що вивчає герби;
- б) наука про акти (грамоти);
- в) наука про монети і медалі;
- г) наука про паперові гроші та цінні папери.

8. Зазначте, після якої події в Україні з'явилися перші національні паперові гроші:

- а) після проголошення I Універсалу УНР;
- б) після проголошення II Універсалу УНР;
- в) після проголошення III Універсалу УНР;
- г) після проголошення IV Універсалу УНР.

9. Зазначте, в якому році Україна запровадила власну національну валюту – гривню:

- а) 1989 р.;
- б) 1991 р.;
- в) 1996 р.;
- г) 2000 р.

10. Зазначте, до якого жанру художньої творчості належить картина «Козак Мамай»:

- а) історична картина;
- б) народна картина;
- в) іконопис;
- г) пейзаж.

ТЕМА 7 ЛІНГВІСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА

План

1. Загальна характеристика та класифікація лінгвістичних джерел.
2. Антропонімічні джерела.
3. Топонімічні джерела.
4. Слова іншомовного походження.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* автоетноніми, агороніми, аллоетноніми, антропоніми, гелоніми, гідроніми, годоніми, дромоніми, етноніми, зооніми, ім'я людини, космоніми, ліммоніми, лінгвістичні джерела, макротопоніми, мікротопоніми, ойконіми, ономастика, ононіми,

пелагоніми, потамоніми, прізвисько, прізвище, псевдонім, спелеогідроніми, спелеоніми, теоніми, топоніми, хороніми.

– Скласти таблицю різновидів лінгвістичних джерел та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 7

Вивчаючи перше питання потрібно дати визначення поняттю «*лінгвістичні джерела*», під якими розуміють будь-який матеріальний носій мовної інформації, який може існувати у звуковій або письмовій формі. Проаналізувати класифікацію, за якою лінгвістичні джерела поділяють за мовною ознакою: у вузькому сенсі на грекомовні, латиномовні, україномовні джерела тощо; у широкому сенсі – на слов'яномовні. Вказати, що основним видом лінгвістичних джерел є назви і власні імена – *оніми*. Коло власних імен та назв, що вживаються кожним народом, має назву *ономастикону*, який поділяється на такі складові частини: антропоніми (імена людей); топоніми (географічні назви); етніми (назви народів, племен, етнічних груп); теоніми (імена богів та інших релігійних персонажів); космоніми (назви зірок, планет та інших космічних об'єктів); зооніми (прізвиська та назви тварин).

Друге питання потребує визначення терміна «*антропоніми*» і аналіз понять, пов'язаних з ним – ім'я людини, прізвище, прізвисько, псевдонім. Слід вказати, що основу імен українського народу складають імена християнського календаря (грецькі, римські, єврейські). А в складі сучасних українських імен виділяються такі групи: візантійські християнські імена (Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Петро, Федір, Ганна, Олена, Катерина); давньоруські (Володимир, Ростислав, Людмила, Світлана та ін.); імена, запозичені із західнослов'янських та південнослов'янських мов (Мечислав, Ванда, Ружена); імена, запозичені із західноєвропейських мов (Артур, Альберт, Жанна, Елеонора та ін.).

У цьому питанні слід охарактеризувати різні напрями походження і формування українських прізвищ: від ім'я засновника роду, династії (Сварожичі, Києвичі, Рюриковичі, Ярославичі, Мономаховичі тощо); від родозасновників шляхти або назви землеволодіння (Острозькі, Збараські, Косинський, Хмельницький); від назв основних занять, соціального й етнічного походження, особистих якостей людини; від прізвиськ тощо.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

У третьому питанні слід вказати на розподіл *топонімічних джерел* на водні (пелагоніми, гідроніми, потамоніми, лімніоніми, гелоніми) та земні (омоніми, спелеоніми, спелеогідроніми). Зазначити на наявність у топонімії назв для населених пунктів (ойконіми, хороніми, годоніми, агороніми, дромоніми тощо). Закцентувати увагу на тому, що у цілому топоніми поділяються на *макротопоніми* – назви великих об'єктів, і *мікротопоніми* – назви малих об'єктів (струмки, ставки, луки тощо). Приділити особливу увагу *етнонімам*, серед яких розрізняються *автоетноніми* (самоназви народів) та *аллоетноніми* (назви народів, які їм дають сусіди). Навести приклади і дати визначення всім вищезазначеним термінам.

У четвертому питанні слід вказати, що велику частину лінгвістичних джерел складають в українській мові *слова іншомовного* (німецького, французького, італійського, турецького, грецького тощо) *походження*, які зустрічаються у всіх сферах життя людини. Скориставшись словником слів іншомовного походження студенту слід навести приклади таких слів і дати їм пояснення.

Література

1. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів [Текст] / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.
2. Історичне джерелознавство : підручник [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
3. Українське народознавство: навч. посібник [Текст] / за ред. С. П. Павлюка. – К. : Знання, 2006. – 568 с.

Додаткова література

4. Ажнюк Б. М. Українські власні назви (антропоніми і топоніми) в англійському написанні [Текст] / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 3–15.
5. Борисюк І. Історія розвитку найдавніших українських назв професій [Текст]. – І. Борисюк // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 135–140.
6. Железняк І. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках [Текст] / І. Железняк. – К. : Наук. думка, 1981. – 112 с.

7. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища [Текст] / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
8. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ [Текст] / Ю. К. Редько. – К. : Рад. школа, 1969. – 256 с.
9. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища [Текст] / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
10. Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Словник-довідник [Текст] / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 336 с.
11. Суперанская А. В. Историческая ономастика [Текст] / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1977. – 308 с.
12. Трійняк І. І. Словник українських імен [Текст] / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «етноніми»:

- а) назви народів, племен, етнічних груп;
- б) імена людей;
- в) імена богів та інших релігійних персонажів;
- г) прізвиська та назви тварин.

2. Юридичне зафіксоване слово для ідентифікації особи – це:

- а) прізвище;
- б) прізвисько;
- в) ім'я людини;
- г) псевдонім.

3. Зазначте топонім, який позначає назву морів:

- а) гідронім;
- б) потамонім;
- в) лімнонім;
- г) пелагонім.

4. Зазначте топонім, який позначає назву сіл:

- а) ойконім;
- б) хоронім;
- в) агоронім;
- г) дромонім.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

5. Дайте визначення поняття «агіотопонім»:

- а) топонім, що позначає назви площ;
- б) топонім, утворений від імені святого;
- в) назва етносу, дана йому іншим сусіднім етносом;
- г) власна назва людини.

6. Наука, що вивчає природні води в межах гідросфери Землі, явища і процеси, які в них відбуваються, має назву:

- а) герменевтика;
- б) екзегетика;
- в) гідрологія;
- г) епіграфіка.

7. Назви зірок, планет та інших космічних об'єктів мають назву:

- а) космоніми;
- б) гелоніми;
- в) теоніми;
- г) ойконіми.

8. Зазначте, яке іншомовне походження має термін «історія»:

- а) римське;
- б) німецьке;
- в) італійське;
- г) грецьке.

9. Укажіть давньогрецьку назву нинішнього міста Білгород-Дністровського:

- а) Тіра;
- б) Білгород;
- в) Четатя-Албе;
- г) Аккерман.

10. Укажіть рік, під яким у писемних джерелах вперше згадується назва «Україна»:

- а) 1117 р.;
- б) 1187 р.;
- в) 1199 р.;
- г) 1211 р.

ТЕМА 8
ПИСЕМНІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

План

1. Класифікація писемних джерел.
2. Характеристика документальних історичних джерел.
3. Законодавчі акти.
4. Приватні акти.
5. Діловодна документація.
6. Статистичні матеріали.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* агіографія, акт, арендна грамота, відпускна грамота, демографія, дипломатика, діловодні матеріали, документ, документальні історичні джерела, духовна грамота, епістолярії, закладна грамота, законодавчі акти (джерела), історичний акт, компут, конституція, купча грамота, люстрації, маніфест, мемуари, мемуаристика, оповідні (наративні) історичні джерела, писемні джерела, полюбовна грамота, приватноправові акти, публічно-правові акти, ревізія, рескрипт, роздільна грамота, статистика, указ, універсали, уставні грамоти.

– Скласти таблицю різновидів писемних документальних джерел та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 8

Висвітлюючи *перше питання* потрібно дати визначення поняття «*писемні джерела*» і зазначити, що основним критерієм класифікації виступає їхній характер, зміст і форма. Виходячи з цих критеріїв, писемні джерела поділяють на документальні і наративні (оповідні), які, в свою чергу, мають розподіл на такі різновиди: актові документи; справочинні (діловодні) документи; статистичні документи; мемуаристика (спогади); листи; щоденники; наукова, науково-інформаційна, науково-популярна і навчальна література; художні твори; періодична преса. Писемні джерела класифікують також: за походженням на джерела колективного й індивідуального (особового) походження; за призначенням і місцем у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті; за місцем і часом їхнього створення; за авторством; за місцем збереження тощо.

Студенти мають засвоїти, що у всьому корпусі писемних джерел виділяють такі їхні роди і види:

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

– *документальні джерела*: законодавчі акти; приватні акти; діловодна документація; статистичні матеріали.

– *оповідні (нарративні) джерела*: літописи і хроніки; документи особового походження (мемуарна література та епістолярні джерела); літературні та публіцистичні твори (у т. ч. перекладна та агіографічна література); наукові праці з певних історичних періодів.

У *другому питанні* слід дати визначення поняття «*документальні історичні джерела*» і вказати, що вони мають діловодний, офіційний характер, різний зміст, усталену форму й формуляр окремих зразків. Однією з характеристик цього типу джерел є те, що вони відбивають історичну подію безпосередньо, без будь-якої оцінки її людиною, яка письмово зафіксувала цю подію. Ці джерела, як правило, створюються у процесі конкретних дій для їхнього поточного використання.

Аналізуючи *третьє питання*, слід дати визначення поняття «*законодавчі акти (джерела)*» і враховувати, що вони складають основу системи права людини. Слід зупинитись на характеристиці таких законодавчих актів з історії України:

– *законодавчі акти княжої доби* (уставні грамоти князів – Статут князя Володимира Святославича про десятини, суди і церковних людей, Уставна грамота Володимир-Волинського князя Мстислава Даниловича; «Руська правда»);

– *законодавчі акти литовсько-польської доби* (Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр. тощо);

– *законодавчі акти Козацько-гетьманської держави* (гетьманські універсали, Конституція Пилипа Орлика 1710 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ»);

– *законодавчі акти російських та австрійських органів державного правління* (царські укази, маніфести, устави, рескрипти, регламенти тощо);

– *законодавчі акти доби визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр.* (універсали Центральної Ради, «Статут про державний устрій, права і вільності УНР» тощо);

– *законодавчі акти СРСР та УРСР* (Конституції СРСР, Конституції УСРР і УРСР, закони «Про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (1939), «Про включення Північної Буковини та Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР» (1940) та ін.);

– *законодавчі акти незалежної України* (Конституція України 28 червня 1996 р., «Декларація про державний суверенітет України» (1990), «Акт проголошення незалежності України» (24 серпня 1991 р.) тощо).

Розкриваючи *четверте питання*, слід дати визначення терміна «*акт*» і зазначити, що вивченням походження, форми, змісту та історії розвитку актів займається спеціальна наука – *дипломатика*. Наголосити, що в науковій літературі акти поділяють на дві підгрупи: приватноправові і публічно-правові. Під час аналізу першої підгрупи слід зупинитись на таких її видах, як купчі, закладні, роздільні, полюбовні, відпускні, арендні, духовні грамоти. Характеризуючи другу підгрупу необхідно розкрити класифікацію публічно-правових актів за їхнім функціональним призначенням, тобто за актами, що регулювали: земельні відносини; відносини між центральними органами влади і провінційними адміністраціями; відносини між князями; правовий статус торговельно-промислового населення; систему суддівської влади та норми судочинства; зовнішньо-політичні та зовнішньо-економічні відносини; права церков і конфесій; права народів, їхніх мов, культур, релігій тощо.

Під час вивчення *п'ятого питання* слід вказати, що *діловодні матеріали* представляють окремий вид історичних джерел, основна функція яких полягає в обслуговуванні керуючих систем різних рівнів (державний, підприємство, установа). Варто зупинити увагу на двох групах, які формуються в структурі діловодної документації: перша – безпосередньо управлінські рішення, а також документи, що обслуговують їх прийняття і реалізацію; друга – група різновидів, що забезпечує документообіг. Проаналізувати групи діловодних документів, які формуються за функціональним призначенням: розпорядча; звітна; протокольна (інформація колегіальних органів, зборів, засідань); листування між установами, які не перебувають у системі субординації (підлеглий – керівник) або рівними за статусом структурами; документи, що обслуговують документообіг та документи з особового складу (канцелярія); інформаційні (основна функція – оповіщення про прийняті рішення); спеціальні системи діловодства (судово-слідча, військова, дипломатична).

Розглядаючи *шосте питання*, слід дати визначення поняття «*статистика*» і виділити її основні галузі (демографічна, промислова, сільськогосподарська, статистика транспорту, охорони здоров'я та ін.). Характерною ознакою статистичних матеріалів є їхні числові показники, які покликані встановлювати чисельність населення, його зайнятість, майновий стан, вік, національність, релігійну приналежність, розселення за регіонами, народжуваність, смертність, коефіцієнт приросту, обсяги матеріального виробництва

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

тощо. Слід відзначити, що виникнення статистичних джерел пов'язано з практичними потребами суспільства і органів влади – необхідності мати достовірну інформацію про населення для встановлення й стягування податків, рекрутських наборів, мобілізації населення тощо.

У цьому питанні слід розглянути статистичні джерела, що мають відношення до історії України, а саме: люстрації, ревізії, компути, генеральні слідства, переписи населення тощо. Проаналізувати закон України «Про державну статистику» 1992 р.

Література

1. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів [Текст] / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

2. Історичне джерелознавство : підручник [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

3. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій [Текст] / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.

4. Українське народознавство : навч. посібник [Текст] / За ред. С. П. Павлюка. – К.: Знання, 2006. – 568 с.

Додаткова література

5. Галенко О. І. Документальні публікації з історії Української РСР : Теорія та джерелознавчий аналіз [Текст] / О. І. Галенко. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.

6. Грушевський М. С. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. [Текст] / М. С. Грушевський / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1994. – 736 с.

7. Джерела українознавства [1574–1924]. Вип. 1 [Текст]. – К. : Наук. думка, 1990. – 240 с.

8. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців [Текст]. – К. : Навчально-метод. кабінет з вищої освіти Мін-ва вищої і середньої спец. освіти УРСР, 1991. – 316 с.

9. Калакура Я. С. Українська історіографія [Текст] / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

10. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України [Текст] / Відп. ред. Ю. Д. Прилюк. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 273 с.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «законодавчі акти»:

- а) документи, які склалися приватними особами і регулювали земельні, матеріально-грошові, сімейні та інші відносини між ними;
- б) вид історичних джерел, основною функцією яких є обслуговування керуючих систем різного рівня;
- в) нормативні документи, санкціоновані верховною владою і такі, що мають вищу юридичну силу в межах певної території;
- г) книги, надруковані до другої половини XVII ст. в Україні, Росії, Польщі, Білорусі.

2. Писемні джерела, що виникли в процесі діяльності різних державних службовців чи приватних установ, організацій, підприємств, мають назву:

- а) документальні історичні джерела;
- б) історичні акти;
- в) стародруки;
- г) укази.

3. Найвидатнішою пам'яткою права Київської Русі є:

- а) «Повість врем'яних літ» ченця Нестора;
- б) «Статут» Володимира Мономаха;
- в) «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона;
- г) «Руська правда» Ярослава Мудрого.

4. Публічно-правові акти, що видавалися гетьманами, полковниками, кошовими отаманами, представниками генеральної старшини, а також накази цих посадових осіб, мають назву:

- а) ревізії;
- б) універсали;
- в) компути;
- г) люстрації.

5. Зазначте рік прийняття Конституції України:

- а) 1991 р.;
- б) 1993 р.;
- в) 1996 р.;
- г) 1999 р.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

6. Дайте визначення поняття «дипломатика» – це:

- а) наука, що вивчає склад і рух людності (населення) та закономірності його розвитку;
- б) наука, що вивчає види свят як складову частину світової загальнокультурної спадщини;
- в) наука про акти (грамоти);
- г) наука про мову народу в минулому.

7. Дайте визначення поняття «відпускна грамота»:

- а) документ, що засвідчував добровільне звільнення селянина поміщиком від панщизняної залежності чи з кріпацтва;
- б) документ, що затверджував купівлю землі, угідь, маєтності однією особою в іншої;
- в) документ, що засвідчував добровільну домовленість про поділ землі чи майна між родичами;
- г) документ, що регулював обов'язки орендатора перед власником села, маєтку, земельного масиву.

8. Вид історичних джерел, основною функцією яких є обслуговування керуючих систем різного рівня (державний, підприємство, установа), має назву:

- а) документальні історичні джерела;
- б) діловодні матеріали;
- в) приватноправові акти;
- г) публічно-правові акти.

9. Зазначте, на які види поділяють діловодні документи за походженням:

- а) на зовнішні і внутрішні;
- б) на індивідуальні і типові;
- в) на чернетки, копії та оригінали;
- г) на службові та особисті.

10. Дайте визначення поняття «компути»:

- а) періодичні описи державних маєтків, міст, замків з метою оцінки господарсько-фінансового стану королівських маєтностей для встановлення державного податку – кварти;
- б) переписи населення податкових станів;
- в) переписи дворів козаків;
- г) військово-кінні переписи.

ТЕМА 9
ОПОВІДНІ (НАРАТИВНІ) ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА

План

1. Поняття та різновиди оповідних (нарративних) джерел.
2. Твори античних авторів.
3. Літописи та хроніки.
4. Джерела особового походження.
5. Літературні та публіцистичні твори.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* автобіографія, епістолярні джерела, есеїстика, листівки, літописи, літописні зводи, некролог, оповідні джерела, особові (нарративні) джерела, плакати, прокламації, публіцистика, сповідь, спогади, хроніки, щоденники.

– Скласти таблицю різновидів оповідних (нарративних) писемних джерел та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 9

Під час відповіді на перше питання слід дати визначення поняття *«оповідні джерела»* – це рід писемних, а також усних джерел, в яких зафіксовано інформацію про явища і події суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного життя у вигляді розповіді в довільній формі. Прикладами таких джерел є повчання, плачі, подорожні нотатки тощо. Характеризуючи оповідні джерела треба звернути увагу, що виникли вони у давні часи і склалися у формі епосу, міфів, казок, легенд, пісень, дум, билин. Пізніше вони склали основу літописів, хронік, історичних та літературних творів. Варто не забувати, що оповідні твори передають історичні події в тому вигляді, в якому вони сприймалися у свідомості їхніх авторів, а тому несуть на собі печатку суб'єктивізму. У поставленому питанні слід зазначити, що оповідні джерела, в яких подано відомості з української історії, умовно можна поділити на такі різновиди: праці античних авторів; літописи та хроніки; особові джерела; літературні і публіцистичні твори.

У другому питанні слід назвати відомих античних авторів, які писали про Україну і проаналізувати їхні твори. Серед таких слід виділити Геродота, Гіппократа, Страбона, Клавдія Птолемея, Публія Тацита, папу римського Григорія I, Йордана, Прокопія Кесарійського, Іоана Малалу, імператора Маврикія, Костянтина Багрянородного, Лева

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

Диякона Калойського, а також арабських письменників Аль-Балхі, Аль-Істарі, Аль-Масуді та ін.

Вивчення третього питання передбачає знання термінів «літописи» і «хроніки». В основі літописів лежить висвітлення подій «по роках», тобто по хронології. Коли літописець відступав від запису по роках і намагався відтворити історичне оповідання, то літопис перетворювався на хроніку (від грец. «*chronikos*» – той, що стосується до часу). У Західній Європі такий перехід прослідковується з XII–XIII ст., а на землях східних слов'ян – з XIV ст. Варто зазначити, що перші літописи до нашого часу не збереглися, а до нас дійшли *літописні зводи* – історико-літературні твори, створені на основі попередніх текстів. Літописи, як правило, носять назви тих монастирів, в яких вони писалися.

Дослідники виділяють два періоди у розвитку вітчизняного літописання: перший охоплює часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави, під час якого були написані «Повість врем'яних літ», Київський літопис 1200 р., Галицько-Волинський літопис; другий період – XIV–XVIII ст., до якого належать Литовський (західно-руський) літопис, Баркулабівський літопис, Густинський літопис, Львівський літопис, монастирські літописи (Межигірський літопис, літопис Леонтія Боболинського), місцеві літописи (Хмельницький, Добромільський, Чернігівський, «Літопис Лизогуба»), а також козацькі літописи (Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка).

Розпочати відповідь на четверте питання слід з визначення поняття «особові джерела». За класифікацією до них належать: щоденники, приватне листування (епістолярні джерела), мемуари-автобіографії, мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді, некрологи. Варто зазначити, що ця група джерел має й іншу назву – «нарративні джерела».

Вивчення п'ятого питання полягає в розумінні того, що літературні і публіцистичні твори не тільки документально фіксують події, а й відображають емоції, відчуття, роздуми авторів про певні події та явища. Вони є цінними джерелами з вивчення історії культури, ідеології, соціально-політичної картини певної епохи. Художня література, як жодне інше джерело, може показати спосіб мислення людей різних поколінь, різних соціальних верств, їхніх уявлень про ідеали, щастя, матеріальні і моральні цінності. Літературні твори періоду Київської Русі були покликані забезпечити передачу, трансформацію знань, чим зумовлювалася наявність безлічі повчань і послань. Подібним змістом насичена також житійна література, література подорожей тощо.

Публіцистика висловлює думку окремих соціальних груп людей про суспільно значущі проблеми. Публіцистичні твори можуть мати як індивідуального, так і колективного автора. Сьогодні дослідники умовно виділяють такі групи публіцистичних творів: авторські публіцистичні твори; публіцистика масових народних рухів; проекти державних перетворень і конституцій. У ході історичного розвитку чітко окреслилися літературно-мистецька, наукова та суспільно-політична публіцистика. Окремо виділяється офіційна, урядова й опозиційна публіцистика. З початку ХХ ст. публіцистика стала однією з форм партійної пропаганди, у зв'язку з чим з'явилися такі її форми як прокламації, листівки і плакати.

Література

1. Биск І. Я. Методология истории : курс лекций [Текст] / І. Я. Биск. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. – 236 с.
 2. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова; под ред. А. Г. Голикова. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 464 с.
 3. Грицкевич В. П. Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов [Текст] / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.
 4. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів [Текст] / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: [Б. в.], 1998. – 212 с.
 5. Історичне джерелознавство : підручник [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
 6. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій [Текст] / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.
- Додаткова література*
7. Галенко О. І. Документальні публікації з історії Української РСР : Теорія та джерелознавчий аналіз [Текст] / О. І. Галенко. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.
 8. Дарчик С. Особливості мемуарів ХVІІ ст. та проблеми їх класифікації [Текст] / С. Дарчик // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – 2008. – Вип. 12. – С. 110–121.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

9. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців [Текст]. – К. : Навчально-метод. кабінет з вищої освіти Мін-ва вищої і середньої спец. освіти УРСР, 1991. – 316 с.

10. Калакура Я. С. Українська історіографія [Текст] / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

Тести для самоконтролю

1. Вкажіть, який твір є першим відомим літописом Русі-України:

- а) «Повість врем'яних літ»;
- б) «Галицько-Волинський літопис»;
- в) Львівський літопис;
- г) Літопис Самовидця.

2. Зазначте, в якому із вказаних літописів розповідається про взаємини литовської та української і білоруської знаті, зокрема про конфлікт великого литовського князя Олександра Казимировича з представниками українських князів московської орієнтації в особі Михайла Глинського:

- а) Супрасльський літопис;
- б) Літопис Биховця;
- в) Баркулабівський літопис;
- г) Густинський літопис.

3. Зазначте прізвище ймовірного автора «Літопису Самовидця»:

- а) Самійло Величко;
- б) Григорій Граб'янка;
- в) Феофан Прокопович;
- г) Роман Ракушка-Романовський.

4. Зазначте, який хронологічний період охоплюють події, викладені в літописі Григорія Граб'янки:

- а) від національно-визвольної війни Б. Хмельницького до 1702 р.;
- б) від виникнення козацтва до 1709 р.;
- в) від національно-визвольної війни Б. Хмельницького до 1720 р.;
- г) від 1690-х рр. – до 1737 р.

5. Зазначте походження історичних творів «Литовський (західноруський) літопис» та «Короткий київський літопис» XV – першої половини XVI ст.:

- а) українське;
- б) російське;

- в) білоруське;
- г) литовське.

6. Дайте визначення поняття «щоденник» – це:

- а) датована збірка записів, що передають події, факти, враження;
- б) вид філософських творів, які стверджують унікальність людської індивідуальності;
- в) жанровий підвид мемуарів, написаний автором через деякий проміжок часу після здійснення певних подій, у яких він розповідав про них або про своє життя;
- г) писемний документ, написаний від руки.

7. Тип джерел, заснованих на пам'яті, метою яких є індивідуальна фіксація суспільно значущих подій з метою передати їх в еволюційному цілому, має назву:

- а) літописи;
- б) хроніки;
- в) літературні твори;
- г) мемуари.

8. Послідовний опис людиною подій власного життя, має назву:

- а) есе;
- б) сповідь;
- в) автобіографія;
- г) некролог.

9. Зазначте, після написання якого твору отримала розвиток есеїстика як вид історичних джерел:

- а) «Опыт о даре» М. Мосса;
- б) «Опыты» М. Монтеня;
- в) «Философические письма» П. Чаадаєва;
- г) «Історичні есе» І. Лисяка-Рудницького.

10. Дайте визначення поняття «прокламація»:

- а) оголошення, афіша;
- б) промова, звернення у формі листівки;
- в) урочисте письмове звернення верховної влади до народу з приводу якоїсь дуже важливої події;
- г) вид рекламно-поліграфічної продукції, призначений для роздачі в різних публічних місцях – на виставках, презентаціях, семінарах, на вулиці в місцях великого скупчення народу.

**ТЕМА 10
ПЕРІОДИКА ЯК ВИД ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ**

План

1. Класифікація періодичних видань та їхні функції.
2. Преса Західної України останньої чверті XVIII–XIX ст.
3. Періодика Наддніпрянської України XIX – початку XX ст.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* альманах, газета, журнал, законодавчі документи, замітка (газетна), засоби масової інформації, інтерв'ю, лист, періодична преса, публіцистика, репортаж, цензура, часопис.

– Скласти таблицю різновидів періодичних видань та охарактеризувати кожен з них.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 10

Висвітлюючи *перше питання* слід дати визначення поняття «*періодична преса*». Зазначити, що із зародженням друку з'явилося поняття «засоби масової інформації», а також посилювся контроль з боку влади над інформацією, що призвело до появи цензури.

Розкрити класифікацію періодичної преси, яка поділяється:

- *за різновидами* – на газети, журнали і періодичні наукові видання;
- *за походженням і характером інформації* – на офіційні повідомлення, законодавчі документи, публіцистику, листи, газетні жанри (замітки, репортажі, інтерв'ю) тощо;
- *за жанрами* – на матеріали аналітичні, інформаційні, художньо-публіцистичні;
- *за періодичністю* – на щоденні, щотижневі, щомісячні, щоквартальні;
- *за змістом* – на наукові, художньо-публіцистичні, галузеві, сатиричні;
- *за ідейно-політичним спрямуванням* – на прогресивну, консервативну, клерикальну, реакційну, ліберальну, прокомуністичну, профашистську тощо.

У цьому питанні необхідно розкрити основні *функції* періодичних видань, а саме: комунікативну, ідеологічного впливу, структурування громадської думки, функцію реалізації зворотнього зв'язку в системі управління, здійснення впливу на уряд тощо. Звернути увагу на територіальне охоплення, тиражі і видавців періодичних видань.

Під час відповіді на *друге питання* слід вказати на перші періодичні видання, які з'явилися на території Західної України в останній чверті XVIII ст., а саме: «Львівська газета» (Львів), «Щоденна газета патріотичних політиків» (Львів). Варто наголосити, що відображення подій в Україні міститься також в зарубіжній періодиці, зокрема: у газетах – французькій «Газетт де Франс», німецькій «Франкфуртер Пост-Цайтунг», англійських «Меркюр Англе» і «Модеріт Інтелідженсер», російських – «Ведомости», «Санкт-Петербурзькіе ведомости»; німецьких журналах і тижневиках – «Театрум Еуропеум», «Нойероэф-фнетер Гісторішер Більдер-Зааль», «Вохентліхе Цайтунг» та ін.

Слід зазначити, що на початку XIX ст. на території Галичини переважала польськомовна періодика, на Закарпатті – угорськомовна. Початки українськомовної періодики в Галичині датують 1848 р., з першого номеру виходу газети «Зоря Галицька». Звернути увагу, що в другій половині XIX ст. українська періодика в Галичині перебувала під впливом двох громадсько-політичних течій – старорусинства (москвофільства) та народовства. Серед відомих газет і журналів, які виходили в Галичині в цей період слід згадати «Галицько-Руський вісник», «Пчола», «Слово», «Галичанин», «Вечерниці», «Нива», «Русалка», «Русь», «Правда», «Основа», «Діло», «Батьківщина», «Народ», «Хлібороб», «Зоря», «Літературно-Науковий вісник» та ін. Серед періодичної преси, що виходила на Буковині, слід назвати «Русская Рада», «Руська Бесіда», «Буковинська Зоря», «Сельський господар», «Зерна», «Буковина», «Селянин», «Ластівка» та ін. Слід наголосити, що упродовж XIX – на початку XX ст. у Закарпатті періодики українського національного спрямування не існувало.

Аналізуючи *третє питання*, а саме періодику Наддніпрянської України XIX – початку XX ст., слід зазначити, що першим часописом-щотижневиком, що виходив у підросійській Україні, був «Харьковский еженедельник» (1812). Варто зазначити, що розвиток періодичної преси Наддніпрянської України пройшов три етапи в своєму розвитку:

– для *першого етапу* (перша половина XIX ст.) характерним було видання періодики переважно економічного, комерційного або літературного спрямування («Украинский Вестник», «Украинский журнал», «Харьковские известия», «Одеський вестник»). 1838 рік був рубіжним, коли періодика стала своєрідною ознакою державно-політичного і громадського життя всіх губерній. З цього року в центрах губерній почали виходити офіційні газети під однаковою назвою – «Киевские губернские ведомости», «Волынские губернские ведомости», «Полтавские губернские ведомости» тощо;

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

– *другий етап* розвитку періодичної преси розпочався з видання Валуєвського циркуляра 1863 р., що призвів до переслідування українського слова і думки, і тим самим скоротив кількість української періодики. Серед відомих газет, журналів, часописів, альманахів, що виходили в цей період, варто згадати такі: «Рада», «Луна», «Нива», «Степ», «Складка», «Киевский телеграф», «Киевские отклики», «Киевская старина»;

– *третій етап* розпочався в період революції 1905–1907 рр., яка призвела до розвитку національно-визвольного руху і пошавлення українських національних видань («Хлібороб», «Рідний край», «Громадська думка», «Народна справа», «Добра порада», «Слобожанщина», «Боротьба», «Нова громада», «Рада», «Слово», «Літературно-науковий вісник», «Село», «Засів», «Маяк», «Українська хата», «Світло», «Дзвін» та ін.).

Література

1. *Голиков А. Г.* Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова; под ред. А. Г. Голикова. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 464 с.

2. *Грицкевич В. П.* Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов [Текст] / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск: Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.

3. *Джерелознавство історії України* : довідник : навч. посіб. для студ. вузів [Текст] / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.

4. *Історичне джерелознавство* : підручник [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

5. *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України. Курс лекцій [Текст] / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.

Додаткова література

6. *Галенко О. І.* Документальні публікації з історії Української РСР : Теорія та джерелознавчий аналіз [Текст] / О. І. Галенко. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.

7. *Животко А. П.* Історія української преси [Текст] / А. П. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

8. *Калакура Я. С.* Українська історіографія [Текст] / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

9. *Лопата О.* Становлення та розповсюдження української преси (XVIII – початок XX ст.) [Текст] / О. Лопата // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 9. – С. 29–36.

10. *Федченко П. М.* Преса та її попередники [Текст] / П. М. Федченко. – К. : Наук. думка, 1969. – 350 с.

Тести для самоконтролю

1. Зазначте, хто з науковців першим вжив слово «газета» для позначення іноземних щоденних видань:

- а) В. Ключевський;
- б) М. Карамзін;
- в) В. Соловійов;
- г) М. Грушевський.

2. Зазначте, в якому столітті в Російській імперії з'явилися установи цензури:

- а) XVI ст.;
- б) XVII ст.;
- в) XVIII ст.;
- г) XIX ст.

3. Укажіть назву першої газети, яка виходила в Україні в останній чверті XVIII ст.:

- а) «Львівська газета»;
- б) «Щоденна газета патріотичних політиків»;
- в) «Ведомости»;
- г) «Украинский Вестник».

4. Укажіть рік, коли періодика Наддніпрянської України стала своєрідною ознакою державно-політичного і громадського життя всіх українських губерній:

- а) 1838 р.;
- б) 1863 р.;
- в) 1876 р.;
- г) 1905 р.

5. Зазначте рік, яким датують початки української періодики в Галичині:

- а) 1776 р.;
- б) 1838 р.;
- в) 1848 р.;
- г) 1863 р.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

6. Зазначте рік виходу першого номеру газети «Зоря Галицька»:

- а) 1812 р.;
- б) 1848 р.;
- в) 1861 р.;
- г) 1882 р.

7. Дайте визначення поняття «газета» – це:

- а) датована збірка записів, що передають події, факти, враження;
- б) різновид серійного видання, збірка літературно-художніх і/або науково-популярних творів, об'єднаних за якою-небудь ознакою;
- в) періодичне видання, в якому виклад найважливіших подій подається в хронологічному порядку;
- г) періодичне видання з постійною назвою, що виходить через певні, короткі проміжки часу (щоденно, щотижня, кожні два тижні) у формі складених аркушів.

8. Контроль влади за змістом і розповсюдженням інформації, друкованої продукції тощо, має назву:

- а) цензура;
- б) нагляд;
- в) судова установа;
- г) інформаційний простір.

9. Укажіть назву літературно-публіцистичного періодичного збірника, офіційним видавцем якого вважалася Ольга Франко:

- а) «Літературно-Науковий вісник»;
- б) «Житє і Слово»;
- в) «Ластівка»;
- г) «Киевские отклики».

10. Зазначте дату видання Валуєвського циркуляра про заборону видання книжок українською мовою:

- а) 1843 р.;
- б) 1861 р.;
- в) 1863 р.;
- г) 1876 р.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

ТЕМА 11 ОСНОВНІ ЕТАПИ РОБОТИ З ДЖЕРЕЛОМ. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ЕВРИСТИКА

План

1. Структура джерелознавчого дослідження.
2. Поняття «джерелознавча евристика».
3. Бібліографічна евристика. Пошук видань історичних джерел за допомогою бібліографічних джерел (покажчиків, каталогів, картотек).
4. Архівна евристика. Ретроспективний пошук історичних джерел в Національному архівному фонді України.
5. Пошук джерел в глобальній комп'ютерній мережі Internet.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття: архівна евристика, архівна колекція, архівна справа, архівний каталог, архівний путівник, архівний фонд, бібліографічна евристика, бібліографічний посібник, виявлення джерел, відбір джерел, внутрішня критика джерел, джерелознавча евристика, джерелознавче дослідження, джерелознавчий аналіз, джерелознавчий синтез, зовнішня критика джерел, інтерпретація джерела, метод джерелознавства, Національний архівний фонд України.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 11

Перед тим, як висвітлити перше питання і визначити структуру джерелознавчого дослідження, студент має знати, що *метод джерелознавства* – це спосіб вивчення джерела, метою якого є аргументовано оцінити інформацію джерела з точки зору її повноти, точності і достовірності, а також вирішити, яким чином використовувати цю інформацію для вивчення будь-якої проблеми. Варто згадати, якими поняттями під час визначення структури джерелознавчого дослідження оперували дослідники імперського та радянського часів, зокрема О. Лаппо-Данилевський, І. Ковальченко, О. Пронштейн, Л. Пушкарьов, С. Шмідт, О. Медушевська. Пояснити,

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

що вони розуміли під поняттями «зовнішня критика», «внутрішня критика», «критика походження джерела», «критика змісту джерела» тощо. На основі цих пояснень студент має встановити, що сучасний метод джерелознавства включає в себе джерелознавчий аналіз і джерелознавчий синтез, та дати визначення цим термінам. Під час розгляду джерелознавчого аналізу потрібно визначити основні складові структури дослідження джерела, як-то: історичні умови його виникнення, проблеми авторства, обставини створення, з'ясування історії тексту, історію публікацій, інтерпретацію та аналіз змісту джерела. Варто зазначити, що в процесі джерелознавчого аналізу історик встановлює інформаційні можливості джерела. І тільки виконавши всю вищевикладену роботу, він може узагальнити зібрані відомості, тобто перейти до завершальної стадії – джерелознавчого синтезу. Наприкінці відповіді на це питання потрібно визначити послідовність викладу результатів джерелознавчого дослідження.

Під час розгляду другого питання слід звернути увагу, що практика роботи історика включає в себе пошук джерел, метою якого є забезпечення дослідника інформацією, необхідною для отримання сукупності історичних фактів. Студент має зазначити, що пошук складається із виявлення і відбору джерел, що в їх сукупності складає джерелознавчу евристику.

Висвітлюючи третє питання, необхідно засвоїти, що в джерелознавчій евристиці розрізняють евристику бібліографічну і архівну. Дати визначення цим поняттям. Зазначити, що існують первинні і вторинні видання джерел. Первинні видання містять самі джерела, вторинні – інформацію про них. Визначити і пояснити види первинних (неперіодичні та періодичні публікації джерел, а також публікації джерел, що продовжують видаватися) і вторинних видань джерел (інформаційні видання, довідкова література, бібліографічні посібники). Уміти вишукувати історичні джерела за допомогою покажчиків, каталогів, картотек.

Четверте питання слід розпочати з визначення понять «архівна евристика» та Національний архівний фонд України. Необхідно проаналізувати мережу і склад архівів України та інших держав. Студент має пам'ятати, що тільки після виявлення опублікованих джерел з визначеної теми наукового дослідження і їхнього вивчення, можна переходити до пошуку джерел в архівах, відділах рукописів бібліотек, фондах музеїв та у приватних осіб. У поставленому питанні слід розглянути методику пошуку і опрацювання неопублікованих джерел, вміти орієнтуватися в інформаційних довідниках, архівних путівниках, науково-довідковому апараті архівів, фондах і архівних

справах, а також вивчити правила поведінки і роботи в читальних залах архівів, відділах рукописів бібліотек, музеях.

Розгляд п'ятого питання вимагає знань, умінь і навичок роботи в комп'ютерній мережі Internet. Незважаючи на величезну колекцію архівних документів, переведених в електронну форму, зображення музейних предметів, опублікованих письмових джерел тощо, студент має пам'ятати, що ці джерела вимагають додаткової перевірки їх на достовірність. Для того, щоб уникнути небажаних результатів пошуку, дослідник має дотримуватися наступних його способів: через гіперпосилання, тобто посилання в електронному документі на інші документи; за допомогою спеціалізованих засобів пошуку в мережі – тематичних каталогів (індексів), пошукових систем (роботів), метапошукових систем, програм прискореного пошуку.

Література

1. Грицкевич В. П. Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.

2. Историчне джерелознавство : підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт. : Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

3. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М. : Наука, 1987. – 440 с.

4. Русина Ю. А. История и теория источниковедения / Ю. А. Русина. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 1997. – 124 с.

5. Стефанюк Г. В. Джерелознавство : опорні конспекти і самостійна робота : навчально-методичний посібник / Г. В. Стефанюк. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка», 2013. – 129 с.

6. Фофанова Л. А. Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.

Додаткова література

7. Про Національний архівний фонд і архівні установи. Закон України. Прийнятий Верховною Радою України 4 березня 1993 р. // Голос України. – 1994. – 29 січня. – Розділ VI.

8. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України : питання теорії, методики, історії : навчально-методичний посібник / О. М. Богдашина. – Харків : «Вид-во САГА», 2008. – 214 с.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

9. Галенко О. І. Документальні публікації з історії Української РСР: теорія та джерелознавчий аналіз / О. І. Галенко. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.

10. Гарнай І. А. Деякі питання комплектування архівів документальними матеріалами / І. А. Гарнай, Ф. П. Єсенков, Г. П. Фоланій // Історичні джерела та їх використання. Вип. 1 : збірник статей. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 21–36.

11. Государственные архивы Украинской ССР : справочник / А. Г. Митюков и др. – К. : Наук. думка, 1988. – 220 с.

12. Мережа центральних державних архівів України // Архіви України. – 1992. – Ч. 4. – С. 7.

13. Парфенов И. Д. Основы исторической библиографии / И. Д. Парфенов. – М. : Высш. школа, 1990. – 111 с.

14. Пронштейн А. П. Вопросы теории и методики исторического исследования / А. П. Пронштейн. – М.: Высш. школа, 1986. – 207 с.

15. Санцевич А. В. Методика исторического исследования / А. В. Санцевич. – К. : Наук. думка, 1984. – 190 с.

16. Справочник научного работника : архивы, документы, исследователь / Ю. М. Гроссман, В. Н. Кутик. – Львов : Высш. школа, 1983. – 499 с.

Тести для самоконтролю

1. Спосіб вивчення джерела, метою якого є аргументовано оцінити інформацію джерела з точки зору її повноти, точності і достовірності, а також вирішити, яким чином використовувати цю інформацію для вивчення будь-якої проблеми, має назву:

- а) автограф джерела;
- б) аналіз змісту джерела;
- в) метод джерелознавства;
- г) атрибуція джерела.

2. Дайте визначення терміна «джерелознавчий аналіз»:

- а) особистий текст автора, завірений його підписом;
- б) прийом дослідження джерела шляхом розгляду окремих його сторін, властивостей, частин, тобто розбір джерела на основні компоненти та їхній розгляд;
- в) спосіб вивчення джерела в єдності та взаємозв'язку його частин;
- г) з'ясування з найбільш можливою повнотою того, де і які існують джерела, які належать до теми пошуку, а також облік цих джерел.

3. Зазначте, хто з відомих джерелознавців запровадив принцип психологічного тлумачення тексту:

- а) О. Лаппо-Данилевський;
- б) І. Ковальченко;
- в) С. Шмідт;
- г) О. Медушевська.

4. Укажіть, що включали теоретики ХІХ ст. у поняття «зовнішня критика джерела»:

- а) з'ясування впливу умов соціального середовища на появу джерела;
- б) аналіз ідейної спрямованості тексту;
- в) вивчення змісту тексту джерела;
- г) з'ясування питань, пов'язаних з історією виникнення джерела.

5. Укажіть, хто із перелічених науковців у своїх роботах підкреслював необґрунтованість виділення в джерелознавчому аналізі зовнішньої і внутрішньої сторони, яке призводить до порушення цілісної структури історичного джерела:

- а) І. Ковальченко;
- б) Л. Пушкар'єв;
- в) О. Пронштейн;
- г) С. Каштанов.

6. Дайте визначення поняттю «бібліографічна евристика»:

- а) впорядкована низка бібліографічних описів, об'єднаних за певним принципом;
- б) теорія і методика пошуку неопублікованих матеріалів з теми дослідження;
- в) теорія і методика бібліографічних розвідок, сукупність теоретичних і практичних знань, що належать до прийомів виявлення будь-якого тиражованого книжкового матеріалу або окремих його елементів;
- г) спеціальна історична дисципліна, що розробляє теорію і методику пошуку джерельної інформації.

7. Тип довідника, що містить характеристики або короткі відомості про архівні фонди в систематичному порядку за певною схемою, має назву:

- а) посібник;
- б) покажчик;
- в) путівник;
- г) каталог.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

8. Сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації, складають:

- а) Національний архівний фонд України;
- б) архівну колекцію;
- в) архівну справу;
- г) архівний фонд.

9. Що із переліченого є бібліографічним посібником:

- а) сукупність документів, що утворилися в процесі діяльності різних фондоутворювачів, об'єднаних за певними ознаками;
- б) впорядкована низка бібліографічних описів, об'єднаних за певним принципом;
- в) довідник, що містить характеристики або короткі відомості про архівні фонди в систематичному порядку за певною схемою;
- г) комплекс документів, що утворилися під час діяльності певного фондоутворювача (підприємства, установи, організації, особи).

10. Зазначте, із яких складових утворюється науково-довідковий апарат архівів:

- а) опис, список, аркуші фондів, фондові картки;
- б) фонд, колекція, одиниця зберігання, справа;
- в) каталоги, огляди, путівники;
- г) облікові документи, довідники, інформаційні довідники.

ТЕМА 12 ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА (ЗОВНІШНЯ КРИТИКА)

План

1. Історичні умови виникнення джерела.
2. Установлення часу створення джерела.
3. Установлення місця виникнення джерела.
4. Проблема авторства джерела (атрибуція).
5. Інтерпретація історичного джерела.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття:

- до питання 1: зовнішня критика джерела;

– до питання 2: агіографія, Великий індікціон, виміряна часова інформація, вруцелето, геортологія, гідрологія, дата, епоніми, ера, індікт (індікціон), інформація, календар, кодикологія, лексикологія, лінгвістика, літочислення, невиміряна часова інформація, непряма інформація джерела, непряма часова інформація, просопографія, пряма часова інформація, рік, семасіологія (семантика), часовий цикл;

– до питання 3: автоетнонім, агіонім, агіотопонім, аллоетнонім, антропонім, антропотопонім, гідронім, діалект, діалектологія, дромонім, екклезіонім, етнонім, етнотопонім, історична географія, історична мапа (карта), катойконім, ойконім, ономасіологія, ономастика, теонім, топоантропонім, топоетнонім, топонім, топоніміка, топоформанти;

– до питання 4: антропоніміка, атрибуція джерела, генеалогія, геортологія, ідентифікація особистості, канонічне ім'я, криптограма, криптонім, неканонічне (мирське) ім'я, особисте ім'я, прізвисько, прізвище, псевдонім, схимниче ім'я, хрещене ім'я, чернече ім'я;

– до питання 5: алегорія, архаїзми, діалектизми, інтерпретація джерела, історизми, побутові і літературні стереотипи стилістичних форм і слововживань, прямий і переносний сенс, тлумачення понять.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 12

Розгляд першого питання студент має розпочати з того, що джерело як матеріальний продукт цілеспрямованої людської діяльності, як історичний феномен покликане до життя певними умовами, завданнями, цілями. Тому головним завданням для дослідника є розуміння того, що являла собою та історична соціальна дійсність, в якій воно виникло. Слід звернути увагу, що більш точне вивчення джерела, розкриття його суттєвих функцій, інтерпретація, можливі завдяки поєднанню культурної, комунікативної та інформаційної ситуацій, які існували в період його створення. Без вивчення історичних умов не можна вирішити питання новизни, унікальності або типологічності досліджуваного комплексу джерел. Слід наголосити на тому, що цей етап має на меті затвердити дослідницький підхід до джерела як до твору, виникнення якого було викликано: 1) умовами, в яких існував даний тип соціальної організації; 2) цілями, які це суспільство ставило перед собою; 3) можливостями, якими воно володіло для реалізації своїх цілей.

Висвітлюючи друге питання слід наголосити, що атрибутом наукового історичного факту є часова координата, тому необхідним елементом процесу його пізнання є датування. Досліднику важливо знати, звідки автор джерела отримав дати, і на якому етапі розвитку

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

тексту вони потрапили до нього. Студент має зазначити, що інформація джерела про час неоднорідна. Указати, що за формою вона поділяється на *пряму* і *непряму*, *виміряну* і *невиміряну*. Дати пояснення цим поняттям. Проаналізувати основні етапи процесу датування історичних фактів: аналіз часової інформації джерел та їхній синтез. Далі провести аналіз прямої часової інформації, розкривши водночас хронографічні відомості часу: «рік», «ера», «стиль літочислення», «часовий цикл», «індикт (індиктiон)», «Великий індиктiон», «коло Місяця», «коло Сонця», «календар», «релігійні свята», «врецелета» тощо. Зазначити, що непряма інформація джерела – це відображення історичного часу в конкретних деталях історичних подій і процесів, до якої належать: відносні дати; послідовність викладу подій; дата появи джерела; імена і титули історичних осіб; дані лінгвістики; згадки про факт у джерелі; розрахунок часу, необхідний для здійснення події; текстологічні ознаки. Звернути увагу, що під час використання лексики джерела в якості датованого матеріалу, дослідник спирається на дані лексикології, семасіології та ономасіології, та дати визначення цим поняттям. Наголосити, що на етапі синтезу закінчується створення об'єкту власне історичного дослідження. Проаналізувати основні складові синтезу часової інформації: опорні дати; переведення прямої часової інформації джерела в єдину систему літочислення; співставлення прямої датованої інформації; методику співставлення прямої датованої інформації; співставлення абсолютних і відносних дат історичних фактів.

У третьому питанні студент має зазначити, що *локалізація історичного джерела* допомагає встановити ступінь оригінальності і достовірності, з'ясувати причину створення, ім'я автора і ступінь його поінформованості, умови написання джерела, причини, які спонукали зняти з нього копію або переробити текст, дає можливість визначити імена редакторів і переписувачів джерела. Наголосити на тому, що в основі вирішення питання про локалізацію історичних фактів лежать дані історичної географії. Пояснити методику дослідження прямої просторової інформації, розкривши відночас поняття: топоніми, гідроніми, ойконіми, топоформанти, екклезіоніми, антропоніми, антропотопоніми, агіотопоніми. Указати та проаналізувати основні показники, які належать до прямої просторової інформації, розкривши при цьому поняття: етніоніми, етнотопоніми, катойконіми, аллоетніоніми, автоетніоніми, топоантропоніми, агіоніми, теоніми, історична діалектологія, лінгвістична географія. Розкрити основні етапи локалізації історичних фактів, що входять до синтезу просторової інформації: ідентифікація

просторової інформації; локалізація (установлення місця здійснення) історичних фактів.

Четверте питання передбачає дослідження проблеми *ідентифікації особистості*, тобто встановлення її тотожності за сукупністю загальних і приватних ознак. Студент має вказати, що знання імені автора або укладача джерела, редактора або ініціатора створення тексту дозволяє точніше встановити місце, час і обставини виникнення документа, повніше розкрити його соціальне і політичне значення, направленість, з'ясувати причини його появи. У цьому питанні варто проаналізувати методику дослідження прямої інформації про особистість, розкривши водночас поняття: «особисте ім'я», «канонічне ім'я», «хрещене ім'я», «чернече ім'я», «схимниче ім'я», «неканонічне (мирське) ім'я», «прізвище», «прізвисько», «ім'я по батькові», «псевдонім». Охарактеризувати основні показники, які належать до прямої інформації про особистість: стать, вік, посада, звання, нагороди, права людини, її соціальне походження, родинні зв'язки тощо. Також вказати на проблеми колективного авторства. Розкрити основні етапи синтезу інформації про особистість: групову та індивідуальну ідентифікацію.

Висвітлюючи п'яте питання, студент повинен пояснити проблеми розуміння і тлумачення історичного джерела, його тексту, форми і зовнішні ознаки. Проаналізувати питання інтерпретації мови і дати визначення сенсу історичного джерела, розкривши водночас поняття: історизм, архаїзми, діалектизми; тлумачення понять; побутові і літературні стереотипи стилістичних форм і слововживань; прямий і переносний сенс, алегорія. Варто звернути увагу, що на цьому етапі дослідник прагне краще зрозуміти ситуацію, в якій перебував автор, задум твору, спосіб, прийнятий автором для втілення цього задуму. Джерелознавець, намагаючись якомога точніше зрозуміти творця джерела, може виступати в якості зацікавленого слухача, відчувати симпатії і співпереживати йому. Однак, слід мати на увазі, що ступінь проникнення в психологію автора залежить від видових особливостей джерела.

Література

1. Грицкевич В. П. Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.
2. Жекулин В. С. Историческая география. Предмет и методы / В. С. Жекулин. – Л. : Наука, 1982. – 225 с.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

3. Историчне джерелознавство: підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт. : Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

4. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М. : Наука, 1987. – 440 с.

5. Леонтьева Г. А. Вспомогательные исторические дисциплины. Учебник для вузов / Г. А. Леонтьева, П. А. Шорин, В. Б. Кобрин. – М. : Владос, 2003. – 372 с.

6. Медушевская О. М. Теория и методология когнитивной истории / О. М. Медушевская. – М. : РГГУ, 2008. – 358 с.

7. Пронштейн А. П. Вопросы теории и методики исторического исследования / А. П. Пронштейн, И. Н. Данилевский. – М. : Высшая школа, 1986. – 209 с.

8. Санцевич А. В. Методика исторического исследования / А. В. Санцевич. – К. : Наук. думка, 1984. – 190 с.

9. Фофанова Л. А. Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.

Додаткова література

10. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность / Э. Бикерман. – М. : Наука, 1975. – 336 с.

11. Климишин А. И. Календарь и хронология / А. И. Климишин. – М. : Наука, 1990. – 320 с.

12. Кожин А. И. Литературный язык Киевской Руси / А. И. Кожин. – М. : Русский язык, 1981. – 188 с.

13. Кузьмин А. Г. Русские летописи как источник по истории Древней Руси / А. Г. Кузьмин. – Рязань : [Б. и.], 1969. – 242 с.

14. Лозко Г. С. Коло Свароже : Відроджені традиції / Г. С. Лозко. – К. : Укр. письменник, 2004. – 222 с.

15. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.

16. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

17. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Наука, 2011. – 184 с.

18. Пронштейн А. П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками / А. П. Пронштейн. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 118 с.

19. Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории / Л. Н. Пушкарев. – М. : Наука, 1975. – 282 с.

20. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Рад. школа, 1969. – 256 с.
21. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
22. Саар Г. П. Источники и методы исторического исследования / Г. П. Саар. – Баку : Изд-во АЗГНИИ, 1930. – 174 с.
23. Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 336 с.
24. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення терміна «агіографія»:

- а) галузь ономастики, що вивчає власні назви людей;
- б) жанр християнської літератури, в якому описується життя святих та аскетів, а також наукова дисципліна, що вивчає історію написання житій;
- в) спеціальна галузь історичної науки, що вивчає історію публікації історичних документів та розробляє теорію і методіку їхнього видання;
- г) розділ богослов'я, що займається тлумаченням біблійних текстів, роз'ясненням суті старозавітних і новозавітних символічних оповідей, змісту «важких місць святого письма» доказами божественного походження і абсолютної істинності Біблії.

2. Великий індікціон – це:

- а) система відліку днів і довших відрізків часу, що базується на двох періодичних астрономічних явищах: циклі зміни пір року, пов'язаних із обертанням Землі навколо Сонця і зміні фаз Місяця;
- б) церковний період у 15 років, який починався 1 вересня і був затверджений Отцями Першого Вселенського Собору в 325 р.;
- в) церковний 532-річний цикл, за кінцем якого Великдень припадав на ті самі числа, що й раніше, у тому ж порядку;
- г) виділений інтервал часу.

3. Зазначте, яку назву має спеціальна історична дисципліна, предметом якої є вивчення написаної на пергаменті чи папері рукописної книги, як пам'ятки матеріальної та духовної культури:

- а) кодикологія;
- б) лексикологія;
- в) ономасіологія;
- г) семасіологія.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

4. Дайте визначення терміна «антропонім»:

- а) самоназва етносу;
- б) назва культового спорудження;
- в) власна назва людини;
- г) назва шляхів сполучення.

5. Діалектологія – це:

- а) наука про мову народу в минулому;
- б) розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови;
- в) розділ мовознавства, пов'язаний з лексикологією, що вивчає значення слів та виразів і зміну цих значень;
- г) розділ мовознавства, що вивчає історію та сучасний стан діалектів мови, які вживаються більш або менш обмеженою групою людей, пов'язаних територіальною, професійною або соціальною спільністю.

6. Наука, яка досліджує географічні назви, називається:

- а) топоніміка;
- б) антропоніміка;
- в) етнотопоніміка;
- г) ономастика.

7. Дайте визначення терміна «геортологія»:

- а) напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, юридичних, історичних і релігійних текстів;
- б) наука про акти (грамоти);
- в) дисципліна, спрямована на вивчення написів на камені, металі, дереві, кістяних і скляних виробках;
- г) наука, що вивчає види свят як складову частину світової загальнокультурної спадщини.

8. З'ясуйте, що означає поняття «схимниче ім'я»:

- а) особисте ім'я, дане людині і закріплене за нею за християнськими традиціями;
- б) друге канонічне ім'я, яке отримувала людина під час обряду постригу в ченці;
- в) ім'я, яке давалося ченцю під час «третього хрещення» замість його чернечого імені;
- г) ім'я, яке давалося людині під час хрещення.

9. Установлення тотожності особистості людини за сукупністю ознак шляхом їхнього порівняльного дослідження, має назву:

- а) ідентифікація особистості;
- б) інтерпретація особистості;
- в) тлумачення особистості;
- г) критика особистості.

10. Зовнішня критика джерела – це:

- а) вирішення питань, пов'язаних з вивченням та аналізом змісту тексту джерела;
- б) вирішення питань, пов'язаних з історією походження джерела;
- в) з'ясування з найбільш можливою повнотою того, де і які існують джерела, які належать до теми пошуку, а також облік цих джерел;
- г) визначення того, які джерела слід вивчати, щоб отримати оптимальний обсяг джерельної інформації.

ТЕМА 13

АНАЛІЗ ЗМІСТУ ДЖЕРЕЛА (ВНУТРІШНЯ КРИТИКА)

План

1. Вивчення змісту джерела. Перевірка фактів на точність, достовірність і повноту.
2. Поняття про справжність і підробку джерела.
3. Джерелознавчий синтез.
4. Послідовність викладу результатів джерелознавчого дослідження.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття: автентичність джерела, внутрішня критика джерел, герменевтика, достовірність джерела, інтерполяції, історичне джерело, підробка (фальсифікація) джерела, повнота джерела, репрезентативність джерела, точність джерела.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 13

Розгляд першого питання передбачає вивчення аналізу змісту джерела, тобто внутрішньої критики. Вивчення змісту – це виявлення вміщеної в тексті інформації і встановлення її повноти, точності і достовірності. Відповідно тут починають переважати оцінні, раціональні,

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

перевірочні прийоми і процедури. За такого підходу на перше місце виходять логічні судження, перевірка фактів, зіставлення даних. Аналізуючи зміст, дослідник розкриває інформаційний потенціал тексту, обґрунтовує свою позицію щодо точності і достовірності свідчень джерела. У цьому питанні необхідно проаналізувати: вплив інформації джерела на її достовірність; аналіз відомостей, заснованих на особистих спостереженнях; критику відомостей, зазначених свідками подій; виявлення політичних, громадських та інших позицій автора і їхній вплив на інформацію, закладену в джерелі.

Вивчення другого питання потрібно розпочати з визначення справжності (автентичності) та підробки (фальсифікації) історичного джерела. Указати на причини інтелектуального спотворення джерел, охарактеризувати приводи, причини і мотивації підробок фальсифікаторами.

Висвітлюючи третє питання слід зазначити, що в процесі джерелознавчого аналізу історик встановлює інформаційні можливості джерела. Тільки виконавши всю вищевикладену роботу, він може узагальнити зібрані відомості про автора, час, місце і обставини створення джерела, історії його тексту і публікації, смислової спрямованості і точності змісту, тобто перейти до завершальної стадії – джерелознавчого синтезу. На етапі синтезу джерело, з урахуванням узагальнення результатів аналізу всіх його сторін, частин і властивостей оцінюється повно і системно, як явище культури свого часу. І відповідно історик робить аргументовані висновки, яким чином він буде використовувати інформацію цього джерела під час написання своєї наукової роботи. Варто наголосити, що на цьому етапі уточнюється репрезентативність джерел, тобто оцінка їхньої цінності, один із показників повноти джерельної інформації для вивчення певної проблеми.

Відповідаючи на четверте питання студенту потрібно розкрити орієнтовну схему послідовності письмового викладу результатів джерелознавчого дослідження, яка вміщує такі основні складові: вступ (у ньому обґрунтовується ступінь вивченості теми (історіографія), формулюються мета, завдання і методи); розділ 1 (дослідження походження історичного джерела, тобто зовнішня критика); розділ 2 (аналіз змісту джерела, тобто внутрішня критика); висновки (містять узагальнену культурологічну оцінку досліджуваного джерела і практичні рекомендації щодо його використання).

Література

1. Биск И. Я. Методология истории: курс лекций / И. Я. Биск. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. – 236 с.
 2. Грицкевич В. П. Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.
 3. Историчне джерелознавство: підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт. : Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
 4. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М. : Наука, 1987. – 440 с.
 5. Леонтьева Г. А. Вспомогательные исторические дисциплины. Учебник для вузов / Г. А. Леонтьева, П. А. Шорин, В. Б. Кобрин. – М. : Владос, 2003. – 372 с.
 6. Никулин П. Ф. Теория и методика источниковедения в отечественной истории X – начала XX вв. : учебное пособие / П. Ф. Никулин. – М. : Высш. школа, 2004. – 687 с.
 7. Пронштейн А. П. Вопросы теории и методики исторического исследования / А. П. Пронштейн, И. Н. Данилевский. – М. : Высшая школа, 1986. – 209 с.
 8. Русина Ю. А. История и теория источниковедения / Ю. А. Русина. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 1997. – 124 с.
 9. Санцевич А. В. Методика исторического исследования / А. В. Санцевич. – К. : Наук. думка, 1984. – 190 с.
 10. Фофанова Л. А. Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.
- Додаткова література*
11. Кузьмин А. Г. Русские летописи как источник по истории Древней Руси / А. Г. Кузьмин. – Рязань : [Б. и.], 1969. – 242 с.
 12. Пронштейн А. П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками / А. П. Пронштейн. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 118 с.
 13. Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории / Л. Н. Пушкарев. – М. : Наука, 1975. – 282 с.
 14. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика / П. Рикёр. – М. : АО «КАМІ», Изд. центр «Academia», 1995. – 160 с.
 15. Саар Г. П. Источники и методы исторического исследования / Г. П. Саар. – Баку : Изд-во АзГНИИ, 1930. – 174 с.

Тести для самоконтролю

1. Внутрішня критика джерела – це:

- а) вирішення питань, пов'язаних з вивченням та аналізом змісту тексту джерела;
- б) вирішення питань, пов'язаних з історією походження джерела;
- в) з'ясування з найбільш можливою повнотою того, де і які існують джерела, які належать до теми пошуку, а також облік цих джерел;
- г) визначення того, які джерела слід вивчати, щоб отримати оптимальний обсяг джерельної інформації.

2. Дайте визначення терміна «герменевтика»:

- а) наука, що вивчає види свят як складову частину світової загальнокультурної спадщини;
- б) наука, що вивчає природні води в межах гідросфери Землі, явища і процеси, які в них відбуваються;
- в) наука про різні кількісно-якісні виміри всієї історії і різноманітні фрагменти минулого;
- г) напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, юридичних, історичних і релігійних текстів.

3. Виготовлення джерела в наслідування стилю якої-небудь історичної епохи або якогось автора, і зразки подібної фабрикації або імітації, має назву:

- а) точність джерела;
- б) повнота джерела;
- в) підробка (фальсифікація) джерела;
- г) репрезентативність джерела.

4. Достовірність джерела – це:

- а) доказ походження, вірогідність джерела;
- б) ступінь відповідності інформації, закладеної в джерелі, тому явищу, яке в ньому відображається;
- в) відображення в джерелі визначальних характеристик, суттєвих рис досліджуваного об'єкта, особливостей явища, головного змісту подій;
- г) ступінь відображення в джерелі окремих деталей описуваного факту.

5. Репрезентативність джерела – це:

- а) особистий текст автора, завірений його підписом;
- б) оцінка цінності джерела, один із показників повноти джерельної інформації для вивчення певної проблеми;
- в) виявлення вміщеної в тексті джерела інформації та встановлення її точності і достовірності;
- г) поетапне опрацювання фахівцями історичних джерел з використанням сукупності певних методів, прийомів, засобів.

6. Текстові, буквенні або знакові вставки переписувачів у справжні тексти, які ними копіюються, мають назву:

- а) інтерполяція;
- б) інтерпретація;
- в) інформація;
- г) кліометрія.

7. Дайте визначення терміна «історичне джерело»:

- а) дійсна подія, яка мала місце і володіє такими характеристиками, як локалізованість у часі і просторі, об'єктивність і невичерпність;
- б) будь-які матеріальні сліди діяльності людей у минулому, здобуті методом археологічних розкопок;
- в) носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності;
- г) сукупність документів, що утворилися в процесі діяльності різних фондоутворювачів, об'єднаних за певними ознаками.

8. З'ясуйте, що означає поняття «точність джерела»:

- а) пізнавальний процес, націлений на пояснення суті природних явищ і суспільного життя;
- б) упорядкування наявних у розпорядженні істориків матеріалів;
- в) ступінь відображення в джерелі окремих деталей описуваного факту;
- г) відображення в джерелі визначальних характеристик, суттєвих рис досліджуваного об'єкта, особливостей явища, головного змісту подій.

9. Установіть послідовність письмового викладу результатів джерелознавчого дослідження:

- а) історіографія – зовнішня критика джерела – внутрішня критика джерела – оцінка досліджуваного джерела;

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

б) історіографія – внутрішня критика джерела – зовнішня критика джерела – оцінка досліджуваного джерела;

в) історіографія – оцінка досліджуваного джерела – зовнішня критика джерела – внутрішня критика джерела;

г) внутрішня критика джерела – зовнішня критика джерела – оцінка досліджуваного джерела – історіографія.

10. Застарілі слова, які зникли в результаті втрати самої реалії, мають назву:

а) архаїзми;

б) історизми;

в) неологізми;

г) діалектизми.

РОЗДІЛ 4

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ

ТЕМА 14

НАУКА АРХЕОГРАФІЯ

План

1. Поняття терміна «археографія».
2. Об'єкт археографії. Поняття «публікація історичного джерела».
3. Предмет археографії (археографія як наукова і навчальна дисципліна).
4. Передумови розвитку української археографії.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття: автентичність, археографія, дипломатарії, дипломатика, друкарство, едиційна археографія, камеральна археографія, полемічна література, польова археографія, рукопис, стародруки, текстологія.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 14

Висвітлюючи перше питання, студент має дати сучасне визначення терміна «археографія» та вказати, як змінювалося це поняття упродовж XVII–XX ст. Варто зупинитись на працях та археографічних експедиціях М. Полевого і П. Строева, які відродили вживання терміна в науці Російської імперії в 30-х рр. XIX ст. та пов'язали його з публікацією історичних джерел. Слід звернути увагу на використання терміна в радянські часи та формування археографії як допоміжної історичної дисципліни, що ставила своєю задачею розробку методів публікації історичних документів і підготовку їх до видання. У поставленому питанні слід розглянути «широке» і «вузьке» розуміння археографії, вказати на головні завдання польової, камеральної та едиційної археографії, а також вказати на її зв'язок з іншими дисциплінами – історією, джерелознавством, архівознавством, текстологією.

Розглядаючи друге питання студент має розкрити об'єкт археографії, дати визначення поняттям «публікація історичного джерела», «форми публікації», вказати принципи та задачі «археографічної» публікації документів, охарактеризувати ретроспективні наукові публікації.

У третьому питанні слід розкрити предмет археографії як наукової і навчальної дисципліни, визначити три блоки проблем, які вивчає

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

археографія (теорію і методику, склад і зміст опублікованих джерел, історію), висвітлити основні складові археографічної публікації документів. Варто зупинитись на оформленні довідкового апарату публікацій документів, а саме: передмові, примітках, бібліографії, списку скорочень, покажчиках (іменних, географічних, терміно-логічних, предметно-тематичних і хронологічних).

Працюючи над четвертим питанням, варто зазначити, що зародження археографії в Україні пов'язане з розвитком писемної історичної документації. Перші спроби публікації джерел пов'язані з виникненням друкарства та практичними потребами (ще не науки, а політико-ідеологічної боротьби: реформації в Західній Європі та полеміки між уніатами і православними в Україні наприкінці XVI ст.). Слід зупинитись на видавничій діяльності вчених монахів-мавристів та німецького наукового товариства під керівництвом Карла фон Штейна. Указати перші археографічні видання в Україні: листи константи-нополюського патріарха Єремії про новий (григоріанський) календар (1584); полемічне послання александрійського патріарха М. Пігаса (1593); «Книжиця», яка містила листи М. Пігаса до К. Острозького, Г. Балабана, духовенства, мирян і братств (1598); «Лист Мелетія святійшого патріарха Александрійського до велебного єпископа Іпатія Потія» від 6 лютого 1605 р.; грамота київського митрополита Мисаїла 1476 р. до римського папи Сікста IV (1605); книжка І. Потія «Про привілеї, надані найяснішими польськими королями і деякі головні докази, які дуже рекомендують і підтверджують унію» (1605) та ін. Крім видань полемічного і релігійного характеру, студент має назвати перші українські публікації *світського характеру* (зокрема, текст статей Б. Хмельницького 1654 р. і Переяславських статей 1659 р., опублікований у другій половині 1660 р., «пом'яник» Львівського братства (1695)), *судові пам'ятки* (наприклад, «Вимога руського духовенства до станів найяснішої Речі Посполитої» (1764)), *українські історичні пам'ятки* (зокрема, ухвали Замойського собору 1720 р. (1744), публікації історичних пам'яток Г. Кульчицького, С. Рудницького, Г. Кониського, В. Рубана, Ф. Туманського та ін.).

Література

1. Абрамова Н. Г. Вспомогательные исторические дисциплины : учеб. пособие для вузов / Н. Г. Абрамова, Т. А. Круглова. – М. : Академия, 2008. – 367 с.
2. Верба І. Видання українських археографів / І. Верба // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 116–117.

3. Добрушкин Е. М. История отечественной археографии : современные проблемы и задачи изучения / Е. М. Добрушкин. – М. : МГИАИ, 1989. – 83 с.

4. Добрушкин Е. М. Основы археографии / Е. М. Добрушкин. – М. : РГГУ, 1992. – 172 с.

5. Заяць А. Є. Спеціальні історичні дисципліни: навчальний посібник / А. Є. Заяць. – Л. : Львів. нац. ун-т, 2010. – Зошит 1 : Археографія. – 120 с.

6. Леонтьева Г. А. Вспомогательные исторические дисциплины. Учебник для вузов / Г. А. Леонтьева, П. А. Шорин, В. Б. Кобрин. – М. : Владос, 2003. – 372 с.

Додаткова література

7. Всеукраїнська нарада «Українська археографія сьогодні : проблеми і перспективи» // Архіви України. – 1993. – № 1–3. – С. 10–15.

8. Ісаєвич Я. Д. Українська археографія в XVII – XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 174–188.

9. Сохань П. С. Стан і перспективи розвитку української археографії / П. С. Сохань // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 9–18.

10. Степанский А. Д. Археологическая база и археографический фонд исторической науки / А. Д. Степанский // Советские архивы. – 1991. – № 1. – С. 41–44.

11. Шумейко М. Ф. К вопросу о выборе объекта публикации в археографии / М. Ф. Шумейко // Криніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. – Вип. 3 / рэдкал. : У. Н. Сідарцоў, С. М. Ходзін (адк. рэдактары) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2007. – С. 203–212.

Тести для самоконтролю

1. Дайте визначення терміна «археографія»:

а) спеціальна галузь історичної науки, що вивчає історію публікації історичних документів та розробляє теорію і методику їхнього видання;

б) установа, що здійснює приймання, опис і зберігання документів з метою використання ретроспективної документної інформації;

в) дисципліна, що вивчає історію і організацію, теорію і практику роботи архівів;

г) спеціальна галузь історичних знань, яка розробляє теорію і практику вивчення, дослідження та використання джерел.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

2. Зазначте, яке визначення археографії панувало з середини 1930-х – до середини 1950-х рр.:

- а) як допоміжної історичної науки, яка ставила своєю задачею розробку методів публікації історичних документів і підготовку їх до видання;
- б) як дисципліни, яка займалася проблемами публікації історичних джерел;
- в) як науки, яка займалася збором, описом та виданням історичних джерел;
- г) як науки про переписування древніх рукописів.

3. Зазначте історика, який відіграв вирішальну роль у введенні терміна «археографія» в російську мову:

- а) М. Іванішев;
- б) М. Грушевський;
- в) П. Строев;
- г) О. Лаппо-Данилевський.

4. Зазначте, які види робіт включає в себе широке розуміння археографії:

- а) опис джерел;
- б) збір джерел;
- в) видання джерел;
- г) опис, збір і видання джерел.

5. Укажіть, на які напрямки поділяється «широка» археографія:

- а) польова та камеральна;
- б) польова, камеральна та едиційна;
- в) камеральна та едиційна;
- г) польова та едиційна.

6. Зазначте, з якою науковою працею пов'язують зародження археографії як наукової дисципліни:

- а) «Історія російського народу» М. Полевого;
- б) «Методика і техніка публікації документів» О. Сергеева;
- в) «Історик – археограф – архівіст» С. Рождественського;
- г) «Керівництво з публікації документів XIX і початку XX ст.» О. Шилова.

7. Зазначте, з якою подією пов'язане зародження археографії в Україні:

- а) з розвитком писемної історичної документації;
- б) з розвитком усної народної творчості;
- в) з розвитком юридичної науки;
- г) з розвитком архівної справи.

8. Зазначте, в якій друкарні було опубліковано листи константинопольського патріарха Єремії про новий (григоріанський) календар:

- а) Острозькій;
- б) Львівській;
- в) Дерманській;
- г) друкарні Мамоничів.

9. Дайте визначення поняттю «дипломатарії»:

- а) законодавчі акти;
- б) книги, куди різні установи і особи записували юридичні документи;
- в) написи на пам'ятниках;
- г) тексти різного виду і походження.

10. Зазначте дослідника, який вперше опублікував «Летописец Малья России» (список літопису Г. Граб'янки):

- а) Ф. Володкович;
- б) Г. Кониський;
- в) В. Рубан;
- г) Ф. Туманський.

ТЕМА 15

УКРАЇНЬСЬКА АРХЕОГРАФІЯ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

План

1. Діяльність Київської археографічної комісії.
2. Археографічна діяльність в Одесі.
3. Внесок Катеринославської губернської вченої архівної комісії в розвиток української археографії.

Завдання для самостійної роботи

– *Опрацювати терміни та поняття:* Катеринославська губернська вчена архівна комісія, Київська археографічна комісія, Одеське товариство історії та старожитностей;

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

– *Скласти таблицю* основних археографічних видань, опублікованих Київською археографічною комісією, Одеським товариством історії та старожитностей та Катеринославською губернською вченою архівною комісією, зазначивши прізвище автора, назву і рік публікації.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 15

Відповідь на перше питання потрібно розпочати з причин та передумов утворення в 1843 р. першої в Україні спеціалізованої археографічної інституції – «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів» при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторові, яку в літературі іменують Київською археографічною комісією. Студент має назвати і охарактеризувати основні етапи діяльності комісії (1843–1859; 1859–1916; 1917–1921), проаналізувати роботу її видатних діячів (М. Іванишева, В. Домбровського, В. Іконникова, М. Владимирського-Буданова, М. Довнар-Запольського, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, М. Гулака, М. Максимовича, П. Павлова, В. Антоновича, О. Левицького, М. Грушевського) та вказати видані ними археографічні праці (зокрема, альбом «Древности», серійне видання «Памятники», «Архив Юго-Западной России»). Варто зупинитись на проблемах, які спіткали комісію на початку ХХ ст., на об'єднання її з Археографічною комісією при Академії наук і створення на їхній основі 13 квітня 1921 р. Археографічної комісії ВУАН.

Друге питання слід розпочати з характеристики економічного і культурного життя на Півдні України ХІХ ст., яке сприяло утворенню наукових інституцій, у тому числі Одеського товариства історії та старожитностей. Окремо слід зупинитись на археографічній діяльності А. Скальковського, М. Мурзакевича і М. Кирьякова, які першими розпочали вивчати історію Новоросійського краю. Варто зазначити, що маючи славу «Геродота Новоросійського краю», А. Скальковський може претендувати на звання першого археографа Південної України. Аналізуючи поставлене питання, особливу увагу студенту слід звернути на роботу Одеського товариства історії та старожитностей, заснованого 1839 р., археографічну діяльність його членів (М. Кирьякова, О. Стурдзи, Д. Княжевича, А. Фабра, М. Мурзакевича, І. Беляєва, О. Борзенка, П. Бруна, М. Вертиляка, архієпископа Гавриїла, В. Григорьєва, Й. Михневича, О. Негрі, С. Сафонова, А. Фірковича, І. Фінкеля та ін.) та публікацію джерел у науковій збірці «Записки Одесского общества истории и древностей».

У третьому питанні слід проаналізувати діяльність Катеринославської губернської вченої архівної комісії (1903–1916 рр.), археографічну діяльність її видатних членів (А. Синявського, В. Біднова, О. Богумила, Д. Дорошенка, В. Машукова, Я. Новицького, В. Пічети, В. Антоновича, Д. Багалія, М. Довнар-Запольського, Д. Яворницького, А. Ясинського та ін.) та вказати видані ними в «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» археографічні праці.

Література

1. Ватуля Б. С. Развитие археологии на Украине в XIX и начале XX веков / Б. С. Ватуля. – К., 1952. – 238 с.
 2. Верба І. Видання українських археографів / І. Верба // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 116–117.
 3. Добрушкін Е. М. Основи археології / Е. М. Добрушкін. – М. : РГГУ, 1992. – 172 с.
 4. Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – К. : Наук. думка, 1993. – 186 с.
 5. Журба О. І. Археологічна діяльність Катеринославської ученої архівної комісії / О. І. Журба, С. В. Абросимова // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 34–46.
 6. Заяць А. Є. Спеціальні історичні дисципліни : навчальний посібник / А. Є. Заяць. – Л. : Львів. нац. ун-т, 2010. – Зошит 1 : Археологія. – 120 с.
 7. Хмарський В. М. Археологічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей / В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2002. – 400 с.
 8. Хмарський В. М. З історії розвитку археології на Півдні України : Аполлон Скальковський / В. М. Хмарський // Записки історичного факультету. – Вип. 6. – Одеса, 1998. – 318 с.
- Додаткова література*
9. Кистяковский А. Ф. Профессор Н. Д. Иванишев и его сочинения / А. Ф. Кистяковский // Юридический вестник. – 1877. – № 7. – С. 1–23.
 10. Ковальський Н. П. Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии (1903–1916) / Н. П. Ковальський, С. В. Абросимова // Археологічний щорічник за 1988 г. – М., 1989. – С. 52–57.
 11. Лаптева Л. П. Профессор университета св. Владимира Н. Д. Иванишев (1814–1874) / Л. П. Лаптева // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 47–58.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

12. Макарихин В. П. Губернские ученые архивные комиссии России / В. П. Макарихин. – Нижний Новгород : Волго-Вятское книжное изд-во, 1991. – 174 с.

13. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні : історіографічний огляд і бібліографічний покажчик / І. М. Симоненко. – К. : Держкомархів України. УНДІАСД; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2003. – 132 с.

14. Хмарський В. М. А. О. Скальковський – археограф / В. М. Хмарський. – К. : ІУА, 1994. – 32 с.

15. Хмарський В. М. Професор Новоросійського університету П. К. Брун як археограф / В. М. Хмарський // Записки історичного факультету. – Вип. 11. – Одеса, 2001. – С. 110–116.

Тести для самоконтролю

1. Укажіть рік утворення Одеського товариства історії та старожитностей:

- а) 1839 р.;
- б) 1843 р.;
- в) 1903 р.;
- г) 1921 р.

2. Укажіть рік утворення «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів»:

- а) 1812 р.;
- б) 1843 р.;
- в) 1875 р.;
- г) 1921 р.

3. Зазначте назву першої археологічної праці, виданої Київською археографічною комісією в 1846 р.:

- а) альбом «Древности»;
- б) «Вісник Київського університету»;
- в) «Архив Юго-Западной России»;
- г) «Памятники».

4. Укажіть, хто із вказаних дослідників здійснював археографічні експедиції в Київській археографічній комісії:

- а) М. Іванишев;
- б) М. Костомаров;
- в) М. Гулак;
- г) П. Куліш.

5. Зазначте історика, який написав праці «Смутні часи Московської держави», «Лівонська війна», «Останні роки Речі Посполитої», «Руїна», «Богдан Хмельницький», «Мазепа»:

- а) М. Грушевський;
- б) М. Максимович;
- в) М. Костомаров;
- г) В. Антонович.

6. Зазначте дослідника, який започаткував археографічну діяльність в Одесі:

- а) П. Брун;
- б) А. Скальковський;
- в) М. Іванишев;
- г) архієпископ Гавриїл.

7. Зазначте роки існування Катеринославської губернської вченої архівної комісії:

- а) 1839–1854 рр.;
- б) 1843–1921 рр.;
- в) 1903–1916 рр.;
- г) 1917–1921 рр.

8. Зазначте, хто з істориків мав славу «Геродота Новоросійського краю»:

- а) Д. Яворницький;
- б) А. Скальковський;
- в) М. Грушевський;
- г) М. Мурзакевич.

9. Зазначте, хто з діячів був ініціатором створення в 1895 р. Археографічної комісії при Науковому товаристві імені Т. Шевченка:

- а) М. Грушевський;
- б) А. Скальковський;
- в) В. Іконников;
- г) П. Куліш.

10. Укажіть рік утворення Археографічної комісії ВУАН:

- а) 1903 р.;
- б) 1917 р.;
- в) 1919 р.;
- г) 1921 р.

**ТЕМА 16
УКРАЇНЬСЬКА АРХЕОГРАФІЯ В ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.**

План

1. Українська археографія в 1920–30-ті рр.
2. Археографія в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнний час.
3. Українська радянська археографія в другій половині ХХ ст.
4. Розвиток української археографії в роки незалежності.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати терміни та поняття: Археографічна комісія АН УРСР, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Істмол при ЦК ВЛКСМ, Істпарт, Комісія Академії наук УРСР з історії Вітчизняної війни в Україні, Одеська комісія краєзнавства при ВУАН, Полтавське наукове товариство при ВУАН.

Методичні рекомендації до семінарського заняття 16

Висвітлення першого питання варто розпочати з аналізу політичного і культурного життя в радянській Україні 1920-х рр., яке сприяло розвитку української археографії. Слід зупинитись на діяльності Полтавського, Кам'янець-Подільського, Миколаївського, Харківського, Чернігівського, Ніжинського наукових товариств при ВУАН, Одеської комісії краєзнавства, проаналізувати археографічну роботу їхніх видатних діячів (Д. Багалія, В. Барвінського, М. Слабченка, О. Грузинського, В. Резанова, М. Петровського та ін.). Окремо слід охарактеризувати роботу історико-революційних товариств – військово-наукових, істориків-марксистів, колишніх політкаторжан, зазначити на документальні публікації їхніх членів на сторінках часописів «Армія і революція», «Каторга и ссылка», «Літопис революції». Висвітлюючи поставлене питання, студент має зупинитись на діяльності «Комісії з вивчення історії Жовтневої революції і Комуністичної партії (більшовиків) України» (Істпарту; згодом – Інституту історії партії і Жовтневої революції), «Комісії з вивчення історії комуністичного юнацького руху при ЦК КСМУ» (Істмолу), «Комісії з вивчення історії громадянської війни», Історико-археографічного інституту АН УРСР. Окремо слід проаналізувати досягнення істориків та археографів (М. Грушевського, С. Грушевського, О. Шахматова, В. Дружиніна,

С. Платонова, О. Андреева, О. Сергеева, С. Валка, В. Перетца) з розробки правил публікації документів.

Відповідаючи на друге питання варто зазначити, що в роки Великої Вітчизняної війни архівні установи України було евакуйовано в глибокий тил, де вони рятували документальні бази. Слід приділити увагу роботі Академії наук УРСР в Уфі, зокрема Науково-технічному комітету сприяння обороні під головуванням О. Богомольця, Центральної оперативній групі при Архівному управлінні УРСР, яка займалася розшуком, поверненням та збереженням архівних документів, комісіям з історії Великої Вітчизняної війни, які проводили роботу зі збирання документів з історії більшовицьких організацій та партизанського руху. Окремо слід зупинитись на роботі Всесоюзної конференції істориків-архівістів, яка відбулась 1–3 червня 1943 р. у Москві і накреслила план публікаторської роботи з актуальних проблем. Слід приділити увагу постанові РНК УРСР від 31 серпня 1944 р. «Про заходи щодо утворення документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни і про впорядкування архівного господарства УРСР». Студент має вказати на публікаторську роботу науково-дослідних установ України в період Великої Вітчизняної війни та у повоєнний час, вказати на теми і напрямки їхніх досліджень, а також на «Основные правила публикации документов Государственного фонда Союза ССР», видані 1945 р.

У третьому питанні студенту слід вказати на розширення публікаторської роботи архівних і науково-дослідних установ України в 1950–80-ті рр., вказати на роль Республіканської наради істориків-архівістів України 1954 р. та постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 7 лютого 1956 р. «О мероприятиях по упорядочению режима хранения и лучшему использованию архивных материалов министерств и ведомств» у сприянні цієї роботи. Необхідно зазначити на видання журналів «История КПСС», «История СССР», «Вопросы истории», «Український історичний журнал», «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», на сторінках яких висвітлювалися методичні питання з археографії. Зупинити увагу на розробці та удосконаленні правил публікації історичних джерел, зокрема «Правил издания исторических документов» 1955 р., «Методику издания древнерусских актов» 1959 р., «Правила издания документов Советского периода» 1960 р., працю М. Пешака та В. Русанівського «Правила видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст.» (1961) тощо. Аналізуючи зазначене питання, слід розглянути діяльність Археографічної комісії АН УРСР у 1980-ті рр. з публікації покажчиків змісту українських періодичних видань, зокрема «Українського археографічного збірника» та

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

«Українського архіву» 1926–1932 рр., «Українсько-руського архіву» 1906–1926 рр., «Історичних джерел та їх використання» 1964–1972 рр. Варто зазначити на постанову Президії АН України «Про відновлення діяльності Археографічної комісії АН України і поновлення її персонального складу» від 5 жовтня 1987 р., республіканську нараду «Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку», проведenu в Києві 6–8 грудня 1988 р., на якій було прийнято найактуальніші напрямки археографічної роботи.

У четвертому питанні потрібно вказати на утворення Інституту української археографії АН України згідно з постановою Президії АН УРСР від 10 липня 1990 р. (з 1 лютого 1995 р. – Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України), на його наукові відділи, персональний склад, завдання, основні напрямки діяльності, видання наукових праць та публікацію документів.

Література

1. Боряк Г. В. Хроніка діяльності Археографічної комісії та інституту української археографії АН України. 1987–1990 рр. / Г. В. Боряк, О. В. Тодійчук // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 454–457.
2. Брехуненко В. А. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України / В. А. Брехуненко // Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е – Й. – С. 501–502.
3. Верба І. Видання українських археографів / І. Верба // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 116.
4. Заяць А. Є. Спеціальні історичні дисципліни : навчальний посібник / А. Є. Заяць. – Л. : Львів. нац. ун-т, 2010. – Зошит 1 : Археографія. – 120 с.
5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1991–2011). – К. : Український письменник, 2011. – 416 с.
6. Сохань П. С. Стан і перспективи розвитку української археографії / П. С. Сохань // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 9–18.

Додаткова література

7. Валк С. Н. Советская археография / С. Н. Валк. – М.–Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 290 с.

8. Всеукраїнська нарада «Українська археографія сьогодні : проблеми і перспективи» // Архіви України. – 1992. – № 1–3. – С. 10–15.

9. Кіржаєв С. М. З історії праці Археографічної комісії ВУАН щодо створення правил видання документів / С. М. Кіржаєв // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 24–31.

10. Маврін О. О. Наукова та видавнича діяльність Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України в рік Ювілею Національної академії наук України / О. О. Маврін // Історичний архів. Наукові студії : збірник наукових праць. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Вип. 1. – С. 148–172.

11. Майборода Р. В. Показчики змісту архівознавчих та археографічних видань / Р. В. Майборода, В. С. Шандра // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 418–436.

12. Мухіна М. Ю. Документальні видання останніх років : археографічні здобутки та втрати / М. Ю. Мухіна // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 392–398.

13. Яковлев С. О. Українська радянська археографія / С. О. Яковлев. – К. : Вид-во КУ, 1965. – 176 с.

Тести для самоконтролю

1. Зазначте, членами якого наукового товариства були Д. Багалій, В. Барвінський, Є. Іванов:

- а) Полтавського наукового товариства при ВУАН;
- б) Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН;
- в) Харківського наукового товариства при ВУАН;
- г) Одеського наукового товариства при ВУАН.

2. Укажіть рік утворення «Комісії з вивчення історії Жовтневої революції і Комуністичної партії (більшовиків) України» (Істпарту):

- а) 1917 р.;
- б) 1921 р.;
- в) 1925 р.;
- г) 1931 р.

3. Укажіть рік утворення «Комісії з вивчення історії комуністичного юнацького руху при ЦК КСМУ» (Істмолу):

- а) 1917 р.;
- б) 1919 р.;
- в) 1922 р.;
- г) 1936 р.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

4. Зазначте, хто із вказаних науковців очолював утворену 1927 р. Комісію давнього українського письменства:

- а) В. Перетц;
- б) М. Грушевський;
- в) С. Валк;
- г) О. Сергєєв.

5. Зазначте місто, до якого переїхала Академія наук УРСР в роки Великої Вітчизняної війни:

- а) Москва;
- б) Ленінград;
- в) Омськ;
- г) Уфа.

6. Укажіть рік утворення «Комісії з історії Вітчизняної війни» при Академії наук УРСР:

- а) 1941 р.;
- б) 1942 р.;
- в) 1943 р.;
- г) 1944 р.

7. Укажіть рік, коли було відкрито відділ археографії при Інституті історії АН УРСР:

- а) 1945 р.;
- б) 1946 р.;
- в) 1947 р.;
- г) 1948 р.

8. Зазначте, хто з науковців є автором статті «До питання про принципи публікації документів XIV–XVIII ст. на іноземних мовах»:

- а) П. Фостик;
- б) О. Бевзо;
- в) М. Пещак;
- г) В. Русанівський.

9. Укажіть рік прийняття постанови Президії АН України «Про відновлення діяльності Археографічної комісії АН України і поновлення її персонального складу»:

- а) 1987 р.;
- б) 1990 р.;

- в) 1991 р.;
- г) 1995 р.

10. Зазначте, хто з науковців із 2013 р. виконує обов'язки директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України:

- а) П. Сохань;
- б) Г. Папакін;
- в) В. Брехуненко;
- г) Г. Боряк.

РОЗДІЛ 5

ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНА РОБОТА ЗІ СТУДЕНТАМИ

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Джерелознавство в системі сучасного гуманітарного знання.
2. Поняття історичного джерела і його інформаційні можливості.
3. Автентичність і достовірність джерела. Методи і прийоми визначення.
4. Дослідження історичних умов походження джерела.
5. Методи і прийоми вивчення авторства джерела.
6. Методи і прийоми вивчення обставин створення джерела.
7. Текст джерела, його прочитання та інтерпретація.
8. Дослідження взаємозв'язків між авторством джерела і ступенем його достовірності.
9. Дослідження взаємозв'язків між цілями створення джерела і повнотою його інформації.
10. Основні завдання критики джерел.
11. Особливості дослідження джерел Стародавньої Русі та Середньовіччя.
12. Особливості дослідження джерел з історії України нового часу.
13. Особливості дослідження джерел з історії України новітнього часу.
14. Документи діловодства урядових установ Російської імперії XVIII – початку XX ст. з історії України.
15. Родовідні книги XVI–XVII ст. як історичне джерело.
16. Мемуари як історичне джерело.
17. Речові джерела та методика їх дослідження.
18. Зображальні джерела та методика їх дослідження.
19. Усні джерела та методика їх дослідження.
20. Лінгвістичні джерела та методика їх дослідження.

Методичні рекомендації щодо підготовки реферативної роботи обсягом 15–18 сторінок включають в себе застосування відповідної методології.

Структура написання студентом реферату складається із таких обов'язкових елементів:

I. С. Міронова

- Вступна частина, яка має обов'язково включати такі пункти:
 - актуальність теми дослідження;
 - об'єкт дослідження;
 - предмет дослідження;
 - мета та завдання дослідження;
 - хронологічні межі роботи;
 - територіальні межі дослідження;
 - аналіз використаної літератури за темою (історіографія проблеми);
 - характеристика обраної теми та перспективність її дослідження;
 - структура реферату.
- Визначити основні параметри викладу матеріалу.
- Навести історичний ілюстративний матеріал, що підтверджує вашу аргументаційну базу.
- Висновки.
- Список використаних джерел та літератури.

Критерії оцінювання реферату

Критерій	Оцінювання
Глибоке розкриття проблеми, з відображенням авторської позиції	9–10 балів
Обгрунтоване розкриття проблеми	7–8 балів
Тема розкрита неповно	5–6 балів
Реферат суто компілятивного рівня	3–4 бали
Розкритий лише окремий аспект	1–2 бали
Реферат не зарахований	0 балів

МОДУЛЬНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Модульна контрольна робота складається з трьох питань.

Кожне питання оцінюється до 5 балів.

Загальна кількість балів за модульну контрольну роботу – 15.

Варіант 1

1. Дайте визначення термінам «метод» і «метод джерелознавства».
2. Розкрийте методологічні принципи джерелознавства.
3. Накресліть і проаналізуйте орієнтовну схему викладу результатів джерелознавчого дослідження.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

Варіант 2

1. Дайте визначення термінам «методика», «методологія», «методика джерелознавства».
2. Укажіть основну мету історичного джерелознавства.
3. Розкрийте основні складові частини структури дослідження джерела.

Варіант 3

1. Дайте визначення термінам «джерело», «першоджерело», «вторинне джерело».
2. Розкрийте джерелознавчі методи дослідження.
3. Проаналізуйте методику дослідження історичних умов виникнення джерела.

Варіант 4

1. Розкрийте об'єкт і предмет історичного джерелознавства.
2. Укажіть основні завдання критики джерел.
3. Проаналізуйте методику дослідження авторства джерела.

Варіант 5

1. Дайте визначення поняттям «класифікація» і «систематизація» історичних джерел.
2. Розкрийте основні складові методу джерелознавства.
3. Проаналізуйте методику вивчення лінгвістичних джерел.

Варіант 6

1. Назвіть основні типи класифікації історичних джерел.
2. Охарактеризуйте основні прийоми інтерпретації джерела, розроблені О. Лаппо-Данилевським у праці «Методологія історії».
3. Проаналізуйте методику дослідження історії тексту джерела.

Варіант 7

1. Розкрийте класифікацію письмових історичних джерел.
2. Поясніть, що вкладали науковці XIX ст. у поняття «зовнішня» і «внутрішня» критика джерел.
3. Проаналізуйте методику дослідження історії публікації джерела.

Варіант 8

1. Назвіть основні види оповідних (наративних) джерел.
2. Поясніть, що вкладали науковці радянської доби у терміни «критика походження» і «критика змісту джерела».
3. Розкрийте основні принципи і методи інтерпретації джерела.

Варіант 9

1. Дайте визначення терміна «джерелознавчий аналіз».
2. Назвіть основні завдання критики джерел.
3. Охарактеризуйте основні історичні етапи формування методики джерелознавства.

Варіант 10

1. Дайте визначення терміна «джерелознавчий синтез».
2. Проаналізуйте головні концепції сучасного джерелознавства.
3. Розкрийте методику аналізу змісту джерела.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ

1. Поняття джерелознавства і його місце в структурі історичної науки.
2. Зародження та основні етапи розвитку світового та українського джерелознавства.
3. Становлення джерелознавства як науки у XIX ст.
4. Розвиток джерелознавства у радянський період.
5. Сучасні проблеми розвитку світового та вітчизняного джерелознавства.
6. Поняття «джерело», «першоджерело», «вторинне джерело».
7. Об'єкт, предмет, мета історичного джерелознавства.
8. Методологія історичного джерелознавства.
9. Джерелознавчі методи дослідження.
10. Історія формування методики джерелознавства.
11. Структура джерелознавчого дослідження.
12. Головні концепції сучасного джерелознавства.
13. Інформаційні можливості історичного джерела.
14. Джерелознавство в системі сучасного гуманітарного знання.
15. Метод джерелознавства.
16. Поняття «джерелознавча критика». Основні завдання критики джерел.
17. Джерелознавчий аналіз.
18. Джерелознавчий синтез.
19. Виклад результатів джерелознавчого дослідження.
20. Поняття «вірогідність» та «автентичність» історичного джерела.
21. Методика дослідження часу створення джерела.
22. Поняття «рік», «ера», «стиль літочислення».

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

23. Поняття «часовий цикл», «індикт (індиктіон)», «Великий індікціон».
24. Методика дослідження місця виникнення джерела.
25. Методика дослідження авторства джерела (атрибуція).
26. Основні принципи і методи інтерпретації джерела.
27. Визначення понять «джерело», «першоджерело», «вторинне джерело».
28. Джерелознавство та інші галузі наукового знання (архівознавство, музеєзнавство, бібліографія).
29. Проблема класифікації історичних джерел. Її цілі і задачі.
30. Поняття про класифікацію і систематизацію історичних джерел.
31. Класифікація історичних джерел за типами.
32. Класифікація письмових історичних джерел.
33. Види письмових джерел і особливості їхнього вивчення.
34. Документальні джерела та їхні види.
35. Законодавчі документи.
36. Акти як історичні джерела.
37. Діловодчі матеріали.
38. Статистичні матеріали.
39. Оповідні (наративні) джерела.
40. Періодика як історичне джерело.
41. Поняття «археологічне джерело» і «музейний предмет (експонат)».
42. Методика дослідження речових джерел.
43. Методика дослідження зображальних джерел.
44. Методика дослідження усних джерел.
45. Методика дослідження лінгвістичних джерел.
46. Методика дослідження писемних джерел.
47. Основні етапи роботи з джерелом.
48. Поняття «джерелознавча евристика».
49. Структура джерелознавчого дослідження.
50. Поняття «бібліографічна евристика».
51. Методика пошуку джерел в глобальній комп'ютерній мережі Internet.
52. Поняття «архівна евристика». Мережа і склад архівів.
53. Науково-довідковий апарат архівів та його вивчення.
54. Вивчення архівних справ, виявлення і відбір документів.
55. Поняття, мета і основні етапи джерелознавчої критики.
56. Зовнішня критика джерела.
57. Поняття про справжність і підробку джерела. Причини, мотивації і головні ознаки підробки.

58. Поняття вірогідності, повноти і точності історичного джерела.
59. Особливості дослідження джерел Стародавньої Русі та Середньовіччя.
60. Особливості дослідження джерел з історії України нового часу.
61. Особливості дослідження джерел з історії України новітнього часу.
62. Родовідні книги XVI–XVII ст. як історичне джерело.
63. Документи діловодства урядових установ Російської імперії XVIII – початку XX ст. з історії України.
64. Мемуари як історичне джерело.
65. Об'єкт, предмет і завдання української археографії.
66. Поняття «публікація історичного джерела».
67. Формування української археографії в XVII–XVIII ст.
68. Київська археографічна комісія: перший етап діяльності (1843–1859 рр.).
69. Київська археографічна комісія: другий етап діяльності (1859–1916 рр.).
70. Київська археографічна комісія: третій етап діяльності (1917–1921 рр.).
71. Видатні діячі Київської Археографічної Комісії.
72. Археографічна діяльність М. Іванішева в Київській археографічній комісії.
73. Історичні та археографічні дослідження в Одесі в XIX ст.
74. Одеське товариство історії та старожитностей: створення і діяльність.
75. А. Скальковський – перший археограф Південної України.
76. Роль Катеринославської архівної комісії в розвитку вітчизняної археографії.
77. «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии» – основні випуски та тематика досліджень.
78. Діяльність В. Антоновича, Д. Багалія, В. Біднова в Катеринославській архівній комісії. Їхній внесок в розвиток археографії.
79. «Комісія по вивченню історії Жовтневої революції і Комуністичної партії (більшовиків) України»: створення і діяльність.
80. Українська археографія в 1920–1930-х рр.
81. Археографічна Комісія ВУАН в умовах ідеологічного тиску і репресій.
82. М. Грушевський – історик, археограф.
83. Згубні наслідки антиукраїнської політики сталінізму для розвитку української археографії.
84. Українська радянська археографія: розвиток в 1926–1941 рр.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

85. Археографія України в роки Другої Світової війни. Документи з розгрому фашистської Німеччини.
86. Діяльність комісії з історії вивчення Великої Вітчизняної війни (1943–1950 рр.).
87. Українська археографія у повоєнний час (1945–1953 рр.).
88. Українська археографія в період хрущовської «відлиги».
89. Археографічні здобутки українських науковців в період «перебудови».
90. Діяльність археографічної комісії та Інституту української археографії АН України.

РОЗДІЛ 6

РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

З ПРЕДМЕТУ «ІСТОРІОГРАФІЯ,

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО»

Загальні вимоги до оформлення курсової роботи:

- Курсова робота з предмета «Історіографія, джерелознавство» має сягати не менше 30 сторінок основного тексту (до Списку використаних джерел і літератури).
- Курсова робота складається з трьох основних розділів:
 - Розділ 1. Історіографія проблеми.
 - Розділ 2. Джерельна база дослідження.
 - Розділ 3. Методологія та методи дослідження.
- Список використаних джерел та літератури має містити від 60 до 100 найменувань.
- Текстовий редактор – не нижче Microsoft Office 2003, шрифт – Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, береги: лівий – 3 см, правий – 1,5 см, верхній і нижній – по 2 см, абзацний відступ – 1,27 см. Формат файлу – .DOC, .DOCX або .RTF.
- Курсова робота обов'язково перевіряється комп'ютерною програмою «Антиплагіат». Унікальність тексту має становити не менше 50 %.

Порядок написання курсової роботи:

Написання курсової роботи з предмета «Історіографія, джерелознавство» складається з декількох основних етапів:

I етап. Пошук літератури з теми курсової роботи (50–70 найменувань). Укладання Списку літератури за поданим зразком (*див. зразок*).

II етап. Групування літератури за хронологічним або проблемно-хронологічним принципом і написання розділу 1 курсової роботи (12–15 сторінок).

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

III етап. Пошук джерел з теми курсової роботи (10–30 найменувань).
Укладання Списку джерел за поданим зразком (*див. зразок*).

IV етап. Систематизація та класифікація джерел і написання розділу 2 практичної роботи (8–10 сторінок).

Працюючи на цьому етапі, студент має відшукати, опрацювати, систематизувати і класифікувати джерела в такі групи (*в залежності від теми дослідження, групи можуть варіюватися*):

1. Неопубліковані джерела

2. Друковані джерела:

- А. Нормативно-правові документи;
- Б. Документація органів місцевого самоврядування;
- В. Статистичні матеріали;
- Г. Довідкові видання.

3. Археографічні публікації

4. Картографічні матеріали

5. Наративні джерела

- А. Спогади, записки, щоденники
- Б. Листування

6. Періодика

V етап. Написання теоретико-методологічної бази дослідження (визначити основні підходи, принципи та методи дослідження) (3–5 сторінок).

VI етап. Написання вступу і висновків (3–5 сторінок).

VII етап. Остаточне оформлення Списку використаних джерел і літератури та посилань у тексті курсової роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Неопубліковані джерела

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 54 Друга Малоросійська колегія. 1765–1782 рр.

Оп. 3, т. I

1. Спр. 225. Дело об учреждении конной почты на Украине, 1765 р., 67 арк.

2. Спр. 360. Определение коллегии об извещении населения о начале действия в Украине вновь учрежденной почты, 1765 р., 4 арк.

Державний архів Миколаївської області

Ф. 74 Миколаївська телеграфна станція Миколаївського телеграфного відділення, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. 1859–1887 рр.

Оп. 1

3. Спр. 1. Циркуляры Николаевской телеграфной станции, 1859 р., 73 арк.

Ф. 78 Управління Миколаївського телеграфного відділення Телеграфного департаменту Міністерства пошт і телеграфів, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. 1859–1877 рр.

Оп. 1

4. Спр. 1. С циркулярами телеграфного управления, 1859 р., 21 арк.

2. Друковані джерела

А. Нормативно-правові документи

5. *Аскарханов А.* Сборник постановлений и распоряжений по почтово-телеграфному ведомству. С официального издания 1885 года в исправленном и дополненном виде согласно последовавшим распоряжениям в течении 1885 г. – 1902 г. / А. Аскарханов. – Житомир : Типо-литография М. Денемана, 1903. – 670 с.

6. Временное Положение о военной цензуре // ПТЖ (отдел официальный). – 1914. – № 31. – С. 458–470.

Б. Документація органів місцевого самоврядування

7. Доклад Херсонской земской управы губернскому собранию, по почтовому делу. – Херсон : Печатано в типографии Н. О. Ващенко, 1871. – 28 с.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

В. Статистичні матеріали

8. *Зашук А.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. – Ч. II / А. Зашук. – Спб. : [Б. и.], 1862. – 260 с.; прилож.

Г. Довідкові видання

9. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1916 год. Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета под редакцией Н. Н. Бобровского. Год 34-й. – Кишинев : Типография Бессарабского Губернского Правления, 1916. – 228 с.

3. Археографічні публікації

10. Архив князя Воронцова. Книга первая. Бумаги графа Михаила Ларионовича Воронцова. – М. : Типография А. И. Мамонова и К^о, 1870. – 656 с.

11. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713–1776 // Під ред. Л. З. Гісцової, Л. Я. Демченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 232 с.

12. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантышем-Каменским, и изданные О. Бодянским. – Ч. II. 1691–1722. – М. : В Университетской Типографии, 1859. – 340 с.

4. Картографічні матеріали

13. Карта города Севастополя. – [Б. и.], 1854 / Старинные карты России и Украины [Электронный ресурс]. – 80 Min / 700 MB. – 1 электрон. опт. диск (CD-R) ; 12 см. – Систем. требования : Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97–2000. – Название с контейнера.

5. Наративні джерела

А. Спогади, записки, щоденники

14. *Богданович А. И.* Три последних самодержца [Текст] / А. И. Богданович. – М. : Новости, 1990. – 511 с.

15. *Витте С. Ю.* Воспоминания. – В 3-х т. – Т. 1 (1849–1894). Детство. Царствования Александра II и Александра III [Текст] / С. Ю. Витте. – М. : Издательство социально-экономической литературы, 1960. – 555 с.

Б. Листування

16. Письма графа Александра Андреевича Безбородки к Матвеем Матвеевичу Эку, с 1779 по 1786 год // В кн.: *Григорович Н. И.* Канцлер

І. С. Міронова

князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени [Текст] / Н. И. Григорович. – В 2-х т. – Т. 1 (1747–1787 гг.). – СПб. : Типография В. С. Балашева, 1879. – С. 507–513.

Періодика

17. Известия Херсонского уездного земства. – [1916].
18. Юг. – [1898, 1899, 1901, 1903, 1904].
19. Южанин. – [1897].

Література

20. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р. Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
21. Бабич В. Сорокское земство [Текст] / В. Бабич // Филателия. – 1993. – № 7. – С. 46–50.
22. Иванова Н. А. Всероссийская почтово-телеграфная забастовка в ноябре 1905 года [Текст] / Н. А. Иванова, В. В. Шелохаев // Вопросы истории. – 1976. – № 10. – С. 51–66.

Дисертації й автореферати

23. Бондарь В. О. Военная цензура периодических изданий в Российской империи в XIX – начале XX века [Текст] : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / В. О. Бондарь. – Владикавказ, 2012. – 27 с.
24. Боярченкова О. И. Александр Андреевич Безбородко: личность и государственная деятельность [Текст] : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Оксана Игоревна Боярченкова. – Рязань, 2005. – 180 с.

Електронні ресурси

25. Абакумов О. Ю. «Самая непроницаемая тайна» (О перлюстрации в России в середине XIX в.) [Электронный ресурс] / О. Ю. Абакумов. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/files/nodes/9850/02.pdf>

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Абрамова Н. Г.* Вспомогательные исторические дисциплины : учеб. пособие для вузов [Текст] / Н. Г. Абрамова, Т. А. Круглова. – М. : Академия, 2008. – 367 с.
2. *Архівознавство* : підручник для студентів вищих навчальних закладів України [Текст] / Авт. : Я. С. Калакура, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна та ін. редкол. : Я. С. Калакура (гол. рел.), В. П. Ляхоцький, Г. В. Боряк та ін. – К. : Либідь, 1998. – 316 с.
3. *Биск И. Я.* Методология истории : курс лекций [Текст] / И. Я. Биск. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. – 236 с.
4. *Богдашина О. М.* Джерелознавство історії України : питання теорії, методики, історії : навчально-методичний посібник [Текст] / О. М. Богдашина. – Харків : «Вид-во САГА», 2008. – 214 с.
5. *Валк С. Н.* Советская археография [Текст] / С. Н. Валк. – М.–Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 290 с.
6. *Воронов В. І.* Джерелознавство історії України. Курс лекцій [Текст] / В. І. Воронов. – Дн.: Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.
7. *Голиков А. Г.* Источниковедение отечественной истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова; под ред. А. Г. Голикова. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 464 с.
8. *Грицкевич В. П.* Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных факультетов ВУЗов [Текст] / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск : Изд-во БГУ, 2000. – 226 с.
9. *Джерелознавство історії України* : довідник : навч. посіб. для студ. вузів [Текст] / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.
10. *Добрушкин Е. М.* История отечественной археографии : современные проблемы и задачи изучения [Текст] / Е. М. Добрушкин. – М. : МГИАИ, 1989. – 83 с.

11. Енциклопедія історії України : Т. 2 : Г–Д [Текст] / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. – К. : Вид-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.
12. *Заяць А. Є.* Спеціальні історичні дисципліни : навчальний посібник [Текст] / А. Є. Заяць. – Л.: Львів. нац. ун-т, 2010. – Зошит 1: Археографія. – 120 с.
13. Історичне джерелознавство : підручник [Текст] / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
14. *Калакура Я. С.* Українська історіографія [Текст] / Я. С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
15. *Ковальченко И. Д.* Методы исторического исследования [Текст] / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 440 с.
16. *Конончук І.* Джерелознавство : навчально-методичний посібник [Текст] / І. Конончук. – Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 88 с.
17. *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории / А. С. Лаппо-Данилевский. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.
18. *Леонтьева Г. А.* Вспомогательные исторические дисциплины. Учебник для вузов [Текст] / Г. А. Леонтьева, П. А. Шорин, В. Б. Кобрин. – М.: Владос, 2003. – 372 с.
19. *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України. Курс лекцій [Текст] / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.
20. *Медушевская О. М.* Источниковедение: теория, история, метод [Текст] / О. М. Медушевская. – М. : РГГУ, 1996. – 80 с.
21. *Пронштейн А. П.* Вопросы теории и методики исторического исследования [Текст] / А. П. Пронштейн. – М. : Высш. школа, 1986. – 207 с.
22. *Пронштейн А. П.* Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками [Текст] / А. П. Пронштейн. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 118 с.
23. *Пушкарев Л. Н.* Классификация русских письменных источников по отечественной истории [Текст] / Л. Н. Пушкарев. – М. : Наука, 1975. – 282 с.
24. *Русина Ю. А.* История и теория источниковедения [Текст] / Ю. А. Русина. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 1997. – 124 с.
25. *Русина Ю. А.* Методология источниковедения [Текст] / Ю. А. Русина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 204 с.
26. *Саар Г. П.* Источники и методы исторического исследования [Текст] / Г. П. Саар. – Баку : Изд-во АзГНИИ, 1930. – 174 с.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

27. *Санцевич А. В.* Методика исторического исследования / А. В. Санцевич. – К. : Наук. думка, 1984. – 190 с.

28. *Стефанюк Г. В.* Джерелознавство : опорні конспекти і самостійна робота. Навчально-методичний посібник для студентів Інституту історії, політології і міжнародних відносин (заочна форма навчання) [Текст] / Г. В. Стефанюк. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», 2013. – 129 с.

29. Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича [Текст] / Упор. С. В. Ульяновська. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.

30. Українське народознавство : [навч. посібник [Текст] / За ред. С. П. Павлюка. – К. : Знання, 2006. – 568 с.

31. *Фофанова Л. А.* Источниковедение. Теория и практика. Краткий курс лекций [Текст] / Л. А. Фофанова. – Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2009. – 75 с.

32. *Шмидт С. О.* О классификации исторических источников [Текст] / С. О. Шмидт // Путь историка : избранные труды по источниковедению и историографии. – М. : РГГУ, 1997. – С. 73–91.

33. *Яковлев С. О.* Українська радянська археографія [Текст] / С. О. Яковлев. – К. : Вид-во КУ, 1965. – 176 с.

Додаткова

34. *Ажнюк Б. М.* Українські власні назви (антропоніми і топоніми) в англійському написанні [Текст] / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 3–15.

35. *Баран В. Д.* Давні слов'яни. Серія «Україна крізь віки». – Т. 3 [Текст] / В. Д. Баран. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.

36. *Бездрабко В.* Основні тенденції розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства : закономірні й випадкові фрейми (1960–1980) [Текст] / В. Бездрабко // Архіви України. – 2009. – № 1/2. – С. 24–49.

37. *Белецкий П.* Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. [Текст] / П. Белецкий. – Л. : Искусство, 1981. – 258 с.

38. *Бикерман Э.* Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность [Текст] / Э. Бикерман. – М. : Наука, 1975. – 336 с.

39. *Блок М.* Апология истории или ремесло историка [Текст] / М. Блок. – М. : Наука, 1986. – 259 с.

40. *Борисюк І.* Історія розвитку найдавніших українських назв професій [Текст]. – І. Борисюк // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 135–140.

41. *Боряк Г. В.* Хроніка діяльності Археографічної комісії та інституту української археографії АН України. 1987–1990 рр. [Текст] / Г. В. Боряк, О. В. Тодійчук // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 454–457.
42. *Брехуненко В. А.* Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України [Текст] / В. А. Брехуненко // Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е – Й. – С. 501–502.
43. *Бржостовская Н. В.* Вопросы архивного дела на археологических съездах в России (1869–1911) [Текст] / Н. В. Бржостовская // Археографический ежегодник за 1971 г. – М. : Наука, 1972. – С. 89–105.
44. *Булашев Г. О.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування [Текст] / Г. О. Булашев. – К. : Фірма «Довіра», 1992. – 414 с.
45. *Варшавчик М. А.* Историко-партийное источниковедение : теория, методология, методика [Текст] / М. А. Варшавчик. – К. : Вища школа, 1984. – 320 с.
46. *Ватуля Б. С.* Развитие археографии на Украине в XIX и начале XX веков [Текст] / Б. С. Ватуля. – К., 1952. – 238 с.
47. *Верба І.* Видання українських археографів [Текст] / І. Верба // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 116–117.
48. *Винклер фон П.* Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX в. [Текст] / П. фон Винклер. – М. : Софт-мастер, 1992. – 330 с.
49. Всеукраїнська нарада «Українська археографія сьогодні : проблеми і перспективи» [Текст] // Архіви України. – 1993. – № 1–3. – С. 10–15.
50. *Галенко О. І.* Документальні публікації з історії Української РСР : теорія та джерелознавчий аналіз [Текст] / О. І. Галенко. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.
51. *Гарнай І. А.* Деякі питання комплектування архівів документальними матеріалами [Текст] / І. А. Гарнай, Ф. П. Єсенков, Г. П. Фоланій // Історичні джерела та їх використання. Вип. 1 : збірник статей. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 21–36.
52. Государственные архивы Украинской ССР : справочник [Текст] / А. Г. Митюков и др. – К. : Наук. думка, 1988. – 220 с.
53. *Григорьева Т. Ф.* Становление и развитие краеведения на Юге Украины (80-е гг. XVIII в. – 60-е гг. XIX в.) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ист. наук : 07.00.01 «Історія України» [Текст] / Т. Ф. Григорьева. – К., 1991. – 15 с.

Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії

54. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. [Текст] / М. С. Грушевський / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1994. – 736 с.
55. *Давидюк В.* Українська міфологічна легенда [Текст] / В. Давидюк. – Львів : Світ, 1992. – 176 с.
56. *Дарчик С.* Особливості мемуарів XVII ст. та проблеми їх класифікації [Текст] / С. Дарчик // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – 2008. – Вип. 12. – С. 110–121.
57. Джерела українознавства [1574 – 1924]. Вип. 1 [Текст]. – К. : Наук. думка, 1990. – 240 с.
58. *Жекулин В. С.* Историческая география. Предмет и методы [Текст] / В. С. Жекулин. – Л. : Наука, 1982. – 225 с.
59. *Железняк І.* Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках [Текст] / І. Железняк. – К. : Наук. думка, 1981. – 112 с.
60. *Животко А. П.* Історія української преси [Текст] / А. П. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
61. *Журба О. І.* Археографічна діяльність Катеринославської ученої архівної комісії [Текст] / О. І. Журба, С. В. Абросимова // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 34–46.
62. *Журба О. І.* Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності [Текст] / О. І. Журба. – К. : Наук. думка, 1993. – 186 с.
63. З української старовини : Альбом [Текст] / Текст Д. І. Яворницького. – К. : Мистецтво, 1991. – 316 с.
64. Звід пам'яток історії та культури України : Енциклопедія у 28 т. Кн. 1. Ч. 1–3 [Текст] / Відп. ред. П. Т. Тронько. – К. : Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999, 2003, 2011. – 608, 585, 1217 с.
65. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1991–2011) [Текст]. – К. : Український письменник, 2011. – 416 с.
66. *Ісаєвич Я. Д.* Українська археографія в XVII – XVIII ст. [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 174–188.
67. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців [Текст]. – К. : навчально-метод. кабінет з вищої освіти Мін-ва вищої і середньої спец. освіти УРСР, 1991. – 316 с.
68. *Кистяковский А. Ф.* Профессор Н. Д. Иванишев и его сочинения [Текст] / А. Ф. Кистяковский // Юридический вестник. – 1877. – № 7. – С. 1–23.

69. *Кіржаєв С. М.* З історії праці Археографічної комісії ВУАН щодо створення правил видання документів [Текст] / С. М. Кіржаєв // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 24–31.

70. *Климишин А. И.* Календарь и хронология [Текст] / А. И. Климишин. – М. : Наука, 1990. – 320 с.

71. *Ковальский Н. П.* Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии (1903–1916) [Текст] / Н. П. Ковальский, С. В. Абросимова // Археографический ежегодник за 1988 г. – М., 1989. – С. 52–57.

72. *Кожин А. И.* Литературный язык Киевской Руси [Текст] / А. И. Кожин. – М. : Русский язык, 1981. – 188 с.

73. *Коляструк О. А.* Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності [Текст] / О. А. Коляструк // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – № 14. – С. 259–264.

74. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України [Текст] / Відп. ред. Ю. Д. Прилюк. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 273 с.

75. *Кузьмин А. Г.* Русские летописи как источник по истории Древней Руси [Текст] / А. Г. Кузьмин. – Рязань : [Б. и.], 1969. – 242 с.

76. *Лановик М. Б.* Українська усна народна творчість : [підручник] [Текст] / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.

77. *Лаптева Л. П.* Профессор университета св. Владимира Н. Д. Иванишев (1814–1874) [Текст] / Л. П. Лаптева // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 47–58.

78. *Лозко Г. С.* Коло Свароже : Відроджені традиції [Текст] / Г. С. Лозко. – К.: Укр. письменник, 2004. – 222 с.

79. *Лопата О.* Становлення та розповсюдження української преси (XVIII – початок ХХ ст.) [Текст] / О. Лопата // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 9. – С. 29–36.

80. *Маврін О. О.* Наукова та видавнича діяльність Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України в рік Ювілею Національної академії наук України [Текст] / О. О. Маврін // Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могилі, 2008. – Вип. 1. – С. 148–172.

81. *Майборода Р. В.* Покажчики змісту архівознавчих та археографічних видань [Текст] / Р. В. Майборода, В. С. Шандра // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 418–436.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

82. *Макарихин В. П.* Губернские ученые архивные комиссии России [Текст] / В. П. Макарихин. – Нижний Новгород : Волго-Вятское книжное изд-во, 1991. – 174 с.

83. *Маркітан Л.* Кінофотодокументи як історичне джерело [Текст] / Л. Маркітан // Історичні джерела та їх використання. – К., 1971. – Вип. 6. – С. 13–24.

84. *Масенко Л. Т.* Українські імена і прізвища [Текст] / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.

85. *Матейко К. І.* Український народний одяг [Текст] / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с.

86. Мережа центральних державних архівів України [Текст] // Архіви України. – 1992. – Ч. 4. – С. 7.

87. *Мурзаев Э. М.* Словарь народных географических терминов [Текст] / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

88. *Мухіна М. Ю.* Документальні видання останніх років : археографічні здобутки та втрати [Текст] / М. Ю. Мухіна // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 392–398.

89. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. Ескіз української міфології [Текст] / І. Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.

90. *Никонов В. А.* Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Наука, 2011. – 184 с.

91. *Никулин П. Ф.* Теория и методика источниковедения в отечественной истории X – начала XX вв. : учебное пособие [Текст] / П. Ф. Никулин. – М. : Высш. школа, 2004. – 687 с.

92. *Ніколаєва Т.* Історія українського костюма [Текст] / Т. Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

93. *Панібудьласка В.* Історія української зброї : словник військових термінів [Текст] / В. Панібудьласка, Б. Канцелярук. – К. : Фотовідео-сервіс, 1993. – 128 с.

94. *Парфенов И. Д.* Основы исторической библиографии [Текст] / И. Д. Парфенов. – М. : Высшая школа, 1990. – 111 с.

95. *Першина З. В.* Історія України в працях одеських дослідників [Текст] / З. В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53–63.

96. *Плачинда С. П.* Словник давньоукраїнської міфології [Текст] / С. П. Плачинда. – К. : Укр. письменник, 1993. – 63 с.

97. *Погребенник Ф. П.* Українські пісні-гімни [Текст] / Ф. П. Погребенник. – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 64 с.

98. *Пономарьов А.* Українці : народні вірування, повір'я, демонологія [Текст] / А. Пономарьов. – К. : Либідь, 1991. – 322 с.
99. Про Національний архівний фонд і архівні установи. Закон України. Прийнятий Верховною Радою України 4 березня 1993 р. [Текст] // *Голос України*. – 1994. – 29 січня. – Розділ VI.
100. *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Рад. школа, 1969. – 256 с.
101. *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища [Текст] / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
102. *Рикёр П.* Герменевтика. Етика. Політика [Текст] / П. Рикёр. – М. : АО «КАМІ», Изд. центр «Academia», 1995. – 160 с.
103. *Симоненко І. М.* Губернські вчені архівні комісії в Україні : історіографічний огляд і бібліографічний покажчик [Текст] / І. М. Симоненко. – К. : Держкомархів України. УНДІАСД; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2003. – 132 с.
104. *Скрипник Л. Г.* Власні імена людей. Словник-довідник [Текст] / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 336 с.
105. *Сохань П. С.* Стан і перспективи розвитку української археографії [Текст] / П. С. Сохань // *Український археографічний щорічник*. Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 9–18.
106. *Справочник научного работника : архивы, документы, исследователь* [Текст] / Ю. М. Гроссман, В. Н. Кутик. – Львов : Высш. школа, 1983. – 499 с.
107. *Степанский А. Д.* Археологическая база и археографический фонд исторической науки [Текст] / А. Д. Степанский // *Советские архивы*. – 1991. – № 1. – С. 41–44.
108. *Степовик Д.* Історія української ікони Х–XX ст. [Текст] / Д. Степовик. – К. : Либідь, 2004. – 442 с.
109. *Суперанская А. В.* Историческая ономастика [Текст] / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1977. – 308 с.
110. *Трійняк І. І.* Словник українських імен [Текст] / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
111. *Тхоржевський Р.* Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності) [Текст] / Р. Тхоржевський. – Тернопіль : Вид-во Карп'юка, 1999. – 237 с.
112. Українські замовляння [Текст]. – К. : Дніпро, 1993. – 307 с.
113. Українські приказки, прислів'я і таке інше [Текст] / Укл. М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
114. *Февр Л.* Бои за историю [Текст] / Л. Февр. – М. : Наука, 1991. – 635 с.

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики викладання історії**

115. *Федченко П. М.* Преса та її попередники [Текст] / П. М. Федченко. – К. : Наук. думка, 1969. – 350 с.
116. *Хмарський В. М., А. О. Скальковський* – археограф [Текст] / В. М. Хмарський. – К. : ІУА, 1994. – 32 с.
117. *Хмарський В. М.* Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей [Текст] / В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2002. – 400 с.
118. *Хмарський В. М.* Археографічна діяльність наукових установ на півдні України у ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. доктора іст. наук : 07.00.01 «Історія України» [Текст] / В. М. Хмарський. – Одеса, 2004. – 34 с.
119. *Хмарський В. М.* З історії розвитку археографії на Півдні України : Аполлон Скальковський [Текст] / В. М. Хмарський // Записки історичного факультету. – Вип. 6. – Одеса, 1998. – 318 с.
120. *Хмарський В. М.* Професор Новоросійського університету П. К. Брун як археограф [Текст] / В. М. Хмарський // Записки історичного факультету. – Вип. 11. – Одеса, 2001. – С. 110–116.
121. *Шумейко М. Ф.* К вопросу о выборе объекта публикации в археографии [Текст] / М. Ф. Шумейко // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. – Вип. 3 / рэдкал. : У. Н. Сідарцоў, С. М. Ходзін (адк. рэдактары) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2007. – С. 203–212.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

І. С. Міронова

**Спецкурс з джерелознавства,
історіографії та методики
викладання історії**

Методичні рекомендації
для студентів спеціальності
«Історія та археологія»

Випуск 247

Редактор *А. Якименко*.

Технічний редактор, комп'ютерна верстка *Д. Кардаш*.
Друк С. Волинець. Фальшовально-палітурні роботи О. Кутова

Підп. до друку 24.10.2017
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 6.74. Обл.-вид. арк. 4.89.
Тираж 5 пр. Зам. № 5265.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009.